

SANDOROS SKRYNIOS SPINDULIUOSE

**Анатолий Павлович Бахтин. *Прусский след Ковчега заветов.*
Калининград: Капров, 2012. 303 psl.**

Dainius Elertas
Klaipėdos universitetas

Dano Brauno (*Dan Brown*) romano „Da Vinčio kodas“ iki 2009 m. buvo parduota 81 milijonas egzempliorių¹. Jį garsino skandalai, ekranizacija, kelionių gidai ir net atskirus siužeto vingius aiškinantys dokumentiniai filmai. Kad XXI a. tebesidomima naujai interpretuojamomis Biblijos istorijos temomis, Gralio taurės mistika, įvairiomis sąmokslų teorijomis, įrodo ir bestseleriais tapę Umberto Eco², Michaelio Baigento, Richardo Leigho, Henry'o Lincolno³ kūriniai. Šiame kontekste leidybinio Kaliningrado vyriausybės projekto grandio lėšomis parengtos knygos „Sandoros skrynios prūsiškasis pėdsakas“ pasirodymas atrodo dėsningai. Tačiau tokio žanro autorius skiria ne tik forma, tematika, bet ir kūrinio intencijos. M. Baigentas, R. Leighas, H. Lincolnas teigia atskleidę paslėptą tiesą, išpainioję istorinį galvosūkį, pateikia alternatyvą nusistovėjusiam praeities vaizdui. Tuo tarpu semiotikas kultūrologas U. Eko romanais „Fuko švytuoklė“ ir „Prahos kapinės“ patrauklia forma atveria pačią mitologinių-ideologinių klišių veikiamos sąmonės / pasąmonės virtuvę. Nors šio semiotiko kultūrologo romanų įžvalgų, stiliaus, humoro aukštumos Kaliningrado vyriausybės projekto grandio laimėtojų yra nepasiekiamo viršukalnė, verta pasidomėti ir rusiškojo istorinio bestselerio versijos intencija. Tačiau apie viską nuo pradžių.

Prisipažinsiu, kad į rankas paėmęs 2012 m. išleistą Valstybinio Kaliningrado srities archyvo (*Государственный архив Калининградской области*) pagrindinio archyvisto Anatolijaus Pavlovičiaus Bachtino knygą „Sandoros skrynios prūsiškasis pėdsakas“ (*«Прусский след Ковчега заветов»*) kiek nustebau. Glumino ir dar vienas tais pačiais metais pakartotos šios knygos laidos pavadinimas – „Sandoros skrynios istorija nuo Sinajaus iki Prūsijos“ (*«История Ковчега заветов от Синая до Пруссии»*). Netrukus po to šiuo pasakojimu sudominta kur kas platesnė auditorija. Konsultuojami autoriaus, rusų kinematografių knygos pagrindu nufilmavo net du „mokslo populiarinimo žanro dokumentikos“ serialus, pvz., „Tiltas, kur Rytai susitinka su Vakariais“.

A. P. Bachtiną pažįstu kaip Karaliaučiaus krašto kultūros paveldo fiksuotoją ir tyrėją. Jo sudaryti fotografijų albumai, paminklų katalogai gerai žinomi ne tik Rusijoje, bet ir Vokietijoje, Lenkijoje, Lietuvoje⁴. Jiems būdinga lakoniška kalba, tikslumas, pagarba faktams. Tačiau visai kitokia nuotaika pulsuoja A. P. Bachtino tekstai, skirti Vokiečių ordino istorijai. Tyrinėtojas neslėpė savo aistros jai. Vokiečių ordino tema plėtotą publikacijose, interneto svetainėje ir ne viename straipsny-

¹ Lietuviška laida – BROWN, D. *Da Vinčio kodas*. Kaunas, 2004.

² ECO, U. *Fuko švytuoklė*. Vilnius, 1995; kitas leidimas 2004; ECO, U. *Prahos kapinės*. Vilnius, 2012.

³ BAIGENT, M.; LEIGH, R.; LINCOLN, H. *Šventasis kraujas ir šventasis Gralis*. Vilnius, 2007.

⁴ BACHTIN, A. *Vergessene Kultur. Kirchen in Nord-Ostpreussen*. Lueneburg, 1998; БАХТИН, А. П. *Замки и укрепления Немецкого ордена в Северной части Восточной Пруссии*. Калининград, 2005; ir kt.

je kitur. Lengvu stiliumi parašyti tekstai pasiekė ir nuo akademinės terpės nutolusį skaitytoją. Juose nevengota pažerti sensacingų faktų, sudominti netikėtomis hipotezėmis... Ieškota Kuršių mariose sudužusių Ordino laivų, ryšio tarp Vokiečių ordino veiklos ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės iškilimo ar net kavos įtakos Vokiečių ordino riterių kovinei dvasiai⁵. Galbūt tuo tikimasi patraukti rusakalbės auditorijos dėmesį ir sudominti dar menkai žinoma tema? Tačiau ar šiuose patraukliuose pasakojimuose apie praeitį nepakito istorinė tiesa? Kiek žurnalistinę prieigą įvaldęs tyrėjas liko atsakingu istoriku? Šie klausimai kilo ir vos atsivertus pirmuosius A. P. Bachtino knygos „Sandoros skrynios prūsiškasis pėdsakas“ puslapius.

Rusvo kartono viršelio apačioje puikuojasi XII a. viduramžiškas žemėlapis su Jeruzale centre ir ant eiklių žirgų šuoliuojantiems saracėnams ietimis į nugaras beldžiantys raiti kryžiuočiai. Viršutinėje viršelio dalyje lyg ir atpažįstamas XVII a. spalvotas Marienburgo panoramos raižinys. Saracėnai su kryžiuočiais prie Jeruzalės apačioje ir Vokiečių ordino Prūsijoje miestas viršuje sufleruoja knygos siužeto geografinės erdvės ribas. Abejones, kad joje svarbiausia vieta skiriama Sandoros skryniai, išsklaido šios relikvijos rekonstrukcijos atvaizdas viršelio nugarėlėje. Knygą sudaro penki skyriai, pateikiamas šaltinių ir naudotos literatūros sąrašas, nuorodos. Leidinys iliustruotas nespaltvotomis iliustracijomis. Herojų portretų, veiksmo vietų, įvykių vaizdai praturtina tekstą, nors šių šaltiniai nenurodyti. Pratarmėje rašoma, kad knygoje apibendrinta nuo 1992 m. autoriaus tirta medžiaga apie 587 m. pr. Kr. dingusios Sandoros skrynios pervežimo iš Sinajaus pusiasalio į Prūsiją galimybę. Ir nors neteigiama, kad pateikta versija yra vienintelė teisinga, bet konstatuojama: *išėjo gana logiška Skrynios istorija*. Esą jai narplioti buvo paaukoti net 8 metai kruopštaus darbo Vokietijos, Austrijos, Lenkijos archyvuose. Padėka *žmonėms, suteikusiems <...> didelę pagalbą ieškant būtinų medžiagų*, pratarmės gale turi įtikinti skaitytoją autoriaus ketinimų rimtumu, nes tai: Tarptautinės istorinės komisijos Vokiečių ordino istorijai tirti prezidentas ir Slaptojo valstybinio Prūsijos kultūros palikimo archyvo bendradarbis dr. Bernhartas Jähnigas, buvęs minėtos komisijos pirmininkas ir Bonos universiteto profesorius Udo Arnoldas, istorikas ir Valstybinio archyvo Olštynė direktorius Józefas Judziński bei daugelis kitų tyrimo institucijų atstovų⁶. Savo knygą A. P. Bachtinas užbaigia kiek apsidrausdamas: *...man norėjosi paprasčiausiai pabandyti sekti šios seniausios biblinės relikvijos keliu ir istorija. Šios relikvijos paieška nėra mano tikslas*⁷. Ką gi – jei išsikeltas tikslas yra toks, tai belieka žvilgtelti į tyrimų virtuvę. Juk įdomu, kokiais argumentais, faktais, įrodymais ir kaip grindžiama Valstybinio Kaliningrado srities archyvo pagrindinio archyvisto hipotezė.

Atsivertę knygą bandykime apibūdinti 285 puslapiuose besitęsiančio teksto konstravimą. Pagrindinę jo liniją sudaro pačios silpniausios pasakojimo grandys: Sandoros skrynios suradimas apie 523 m. pr. Kr. ir 1127 m., Sandoros skrynios pergabenimas į Prūsiją 1307–1308 m., Sandoros skrynios slėpimas 1456–1466 m. Pillenbergo aplinkoje, Sandoros skrynios slėpimas 1466–1568 m., Dievo motinos Siono ordino (Siono bendruomenė) nepertraukiamas egzistavimas iki dabar. Jų silpnumą atskleidžia tiesioginių šaltinių stoka ir kaip įrodyti faktai pateikiamos prielaidos. Taip visa ši grandinė virsta nepagrįstų prielaidų virtine. Sąmokslų teorija grįsto siužeto fone vykstančių istorinių įvykių panorama užima didesnę teksto dalį, parašyta gyva kalba ir chronologiška seka. Todėl susidaro įspūdis, kad autorius siekia į ją panardinti skaitytoją, o Sandoros skrynios istorijos liniją naudoti pretekstu kalbėti ar dėmesiui nukreipti. Pirmame skyriuje remiamasi tiesiogiai Sandoros skrynį mininčiais Biblijos ir antikos istorikų tekstais. Greta „įmaišoma“ mistinių-okul-

⁵ Įvairiuose leidiniuose A. P. Bachtino paskelbtos publikacijos Vokiečių ordino istorijos tematika yra lengvai prieinamos šio autoriaus interneto svetainėje: <http://apb-to.jimdo.com/> [Žr. 2013-09-15].

⁶ БАХТИН, А. П. *Прусский след Ковчега заветов*. Калининград, 2012, с. 6–7.

⁷ Ibid., p. 290.

tinių kriptohistorikų literatūros nuotrupų. Kai istorinių šaltinių gija nutrūksta, „randama“ užuominų „padavimuose“ ar perteikiamos nežinia kokiū būdu autorių pasiekusios „žinios“. Svarbiausiomis Sandoros skrynios istorijos siužeto atramomis antrame ir trečiame skyriuose A. P. Bachtinui tampa ne gausūs viduramžių šaltiniai, mediavistų veikalai, o Gralio taurei, Tamplierių ir Siono ordinams skirtos Lorenzo Gartnerio⁸ bei minėtos trijulės – M. Baigento, R. Leigho, H. Lincoln⁹ knygos. Trečiajame ir ketvirtajame skyriuose Sandoros skrynios motyvas pristatomas plačiame Vokiečių ordino istorijos XIV–XVI a. kontekste. Istorinių įvykių fonas atskleidžiamas remiantis publikuotais šaltiniais, vokiečių ir lenkų istoriografija. Tačiau nepaisant to, pats Sandoros skrynios siužetas toliau grindžiamas „iš lubų“ trauktais atskirų personažų susitikimų tikslais, kelionių detalėmis, pasitelkus abejotina XIX–XX a. „folkloro“ atmintį... XVI a. Prūsijos kunigaikščio Albrechto aplinka vertinama ieškant Dievo motinos Siono ordino (Siono bendruomenės) sąmokslu. Todėl čia, siejant pavienius personažus, aiškinant jų poelgius ir veiksmus, greta žinomos istorinių įvykių grandinės tenka pateikti „iš piršto laužtų“ detalių. Nežinia kodėl autorius peršoko XVII–XVIII amžius. Pasakodamas apie XX a. įvykius, jis pabrėžia Rytprūsių regiono dėsningumą: *Kai tik <...> jo teritorijoje imama ko nors ieškoti, tuoj pat iš Vakarų pasirodo informacija apie tai, kad tas objektas yra toli už šių žemių ribos*¹⁰. Iš tiesų tai puikus paaiškinimas visiems prieinamai informacijai apie Sandoros skrynios saugojimo Afrikos žemyne tradiciją. Ją puoselėja oficiali šiandienos Etiopijos krikščionių ortodoksų bažnyčia. Ar gands, kad italų intervencijos metu 1935–1941 m. etiopai ją išgabeno į Palestiną... O ir nesietinus faktus patogiau įvilkti į sąmokslu teorijos rūbą. Dabar pasekime A. P. Bachtino brėžiama Sandoros skrynios kelio trajektorija...

Pirmame skyriuje pasakojama biblinė Sandoros skrynios istorija. Ji pradeda izraelitų išėjimu iš Egipto 1230 m. pr. Kr. Po metų pranašas Mozė perteikė dievišką paliepimą įrengti ypatingą padangtę, baldus, aukurą, apeiginius indus ir Sandoros skrynį apdengti įstatymų plokštėms. Kaliningrado archyvistas pateikė kelis „gana įdomius“ E. Heicho knygos „Pašvęstieji“ fragmentus, Sandoros skrynį apibūdinančius kaip: a) prietaisą, iš kurio spinduliuojanti dieviškoji energija naikina visus nepajėgius jos priimti; b) tokios pat galios skeptro saugyklą... Šis itin reikalingas išaiškinimas užėmė vos 1,5 puslapio¹¹. Aukštų technologijų taikymu neabejoja ir pats A. P. Bachtinas, nes paaiškinime po tekstu mažomis raidelėmis be jokių nuorodų teigia: *...griežtai laikantis Senojo Testamento technologijų, visus konstravimo darbus įvykdžius paaiškėja, kad Sandoros skrynیا nėra paprasta meniškai pagaminta skrynیا, bet ir elektros kondensatorius <...>. Apie šį faktą ne kartą panašiai pranešdavo ir mokslininkai, ir teologai... gali susidaryti įtampa iki kelių šimtų voltų – tikrai užtektina tam, kad užmuštų žmogų*¹². Palikime šią fizikų ir teologų diskusiją kitiems. Turbūt pabrėždamas šios technologijos poveikį (ir ne kitaip) izraelitų kovų sėkmei, Kaliningrado archyvistas tamsiu šriftu išryškino tokią mintį: *Manau, kad visose šiose kautynėse mūsų lauke būta Sandoros skrynios*¹³. Štai 1060 m. pr. Kr. filistiečiai įsiveržė į izraelitų karinę stovyklą Afeke ir užgrobė Sandoros skrynį nugabeno į Dagono šventyklą Azoto mieste. Tačiau paskui, praėjus nakčiai, Dagono stabas nugriuvęs ir gulintis veidu į žemę prieš skrynį, o vėliau, izraelitų relikvijai pastačius specialų pastatą, kilo epidemija ir kitos nelaimės. Tada buvo nuspręsta Sandoros skrynį gražinti šeiminkams¹⁴. Apie 995 m. pr. Kr. izraelitų karalius Dovydas įrengė

⁸ ГАРДНЕР, Л. *Чаши Граля и потомки Иисуса Христа*. Москва, 2000.

⁹ BAIGENT, M.; LEIGH, R.; LINCOLN, H. Op. cit.

¹⁰ Бактин, А. П. Op. cit., c. 239.

¹¹ Ibid., p. 15–16.

¹² Ibid., p. 17.

¹³ Ibid., p. 23.

¹⁴ Ibid., p. 25–26.

Jeruzalėje naują padangtę ir pergabeno Sandoros skrynią. Savo nelaimėi, šį dievišką objektą jis sumanė įkurdinti pastatytoje šventykloje. A. P. Bachtinas užsimena, kad tai tapo visų tolesnių šio karaliaus ir Judėjos karalystės nelaimių priežastimi¹⁵. Apie 590 m. pr. Kr. šventikai ir šventyklos tarnai pasirūpino Sandoros skrynios slėptuve prieš o įsiveržimo į Jeruzalę atveju. Ja tapo požemiai po šventu Morijos (Moria) kalnu. 587 m. pr. Kr. Jeruzalę užėmė babiloniečiai. Tačiau jokių užuominų apie Sandoros skrynios, šventyklos aukuro, šviestuvo ir atnašų stalo užgrobimą neaptikta¹⁶. Kaip pažymi Kaliningrado archyvistas, *tu baigiasi oficiali Sandoros skrynios istorija, nes nuo tada Biblijoje ji daugiau nebeminima*¹⁷. Čia sustoja tradiciniai Biblijos tyrinėtojai, bet ne mistikai, kriptohistorikai ar A. P. Bachtinas. Jo knygoje nurodoma, kad apie 523 m. pr. Kr. į atstatytą Jeruzalę iš Egipto grįžo žmogus, žinojęs *Sandoros skrynios paslaptį*. Su juo nusileidę į požemius pagrindinis šventikas Jėzus, Judėjos kunigaikščiai Zarovavelis, Šešbacaras ir patikimi asmenys įsitikino Sandoros skrynios buvimu slaptoje vietoje. Todėl 15 metų trukusi, šventyklos atkūrimo darbai pridengta šios relikvijos paieška buvo baigta¹⁸. Kokie šaltiniai apie tai kalba, knygos autorius paslaptinai nutyli. Pastatyta šventykla pašventinta tik 515 m. pr. Kr. Jos viduje suplanuotos dvi atskirtos patalpos: šventyklos su dar Persų karaliaus Kiro gražintais apeiginiais rykais ir tuščios „Šventų švenčiausios“ patalpos Sandoros skryniai. Dėl saugumo pagrindinė relikvija čia nelaikyta. Sandoros skrynia saugota vis geriau įrengiamuose požemiuose¹⁹. Kaliningrado archyvistas daro atsargią prielaidą, kad visgi 323–175 m. pr. Kr. ją laikė „Šventų švenčiausios“ patalpoje. Tai grindė nelaimingais atsitikimais, kurie įvyko nepašvęstiesiems bandant įžengti į ją (Egipto valdovui Ptolomėjui IV Filopatorui ir Sirų išdininkui Heliodorui). Apie tuos įvykius esą „pasakoja padavimas“. Kilus neramumams 175–165 m. pr. Kr., relikvija vėl buvo paslėpta požemiuose²⁰. Vėliau, užėmę tris mėnesius besipriešinusią Jeruzalės šventyklą, romėnai nustebo „Šventų švenčiausioje“ aptikę tik tuščią patalpą²¹. Po 66–70 m. ir 132 m. žydų sukilimų romėnams pavyko rasti dalį brangenybių, paslėptų požemiuose po Moria kalnu ir Kedrono upės slėnio kapinėse. Tarp jų Sandoros skrynios nebuvo. Jeruzalė buvo paversta romėnišku miestu Elia Kapitolina²².

Antrajame skyriuje aprašoma krikščionybės raida, Kryžiaus žygiai į Šventąją žemę, Siono ir Tamplierių ordinais ir, žinoma, Sandoros skrynios likimas. Būtent jai skirsime daugiau dėmesio. Kaliningrado archyvistas pateikė M. Baigento, R. Leigho, H. Lincolno knygos „Šventasis kraujas ir šventasis Gralis“ versiją, ką veikė devynerius metus (1111–1120 m.) tik įkurtas Tamplierių ordinas. Tamplieriai įsikūrė apleistame Saliamono šventyklos komplekse. J. Flavijaus veikalą „Judėjos karas“ skaitė daugelis išprususių viduramžių žmonių, taigi apie šventyklos požemiuose paslėptus turtus žinota. Apie 1172 m. Jeruzalėje apsilankęs piligrimas klierikas Johannesas von Würzburgas veikale „Descriptio Terrae Sanctae“ aprašė net 2 000 arklių talpinusias Saliamono arklides. Nuo 1124 m. jomis naudojosi tamplieriai. Ir žinoma, kad ten užsiėmė ne arklių priežiūra, o brangenybių, paslėptų po Moria kalnu, paieška. Kad čia jos kartu su Sandoros skrynia paslėptos, esą žinojęs ir šv. Bernardas Klervietis. Todėl rasti turtai jo tarpininkavimu buvo panaudoti Cisteriečių ordino plėtrai ir Tamplierių ordino reklamai²³. Slaptiems kasinėjimas tęsiantis, apie XII a. 30-uosius metus,

¹⁵ Ibid., p. 29–41.

¹⁶ Ibid., p. 42–46.

¹⁷ Ibid., p. 46.

¹⁸ Ibid., p. 53.

¹⁹ Ibid., p. 54.

²⁰ Ibid., p. 56.

²¹ Ibid., p. 58.

²² Ibid., p. 64–66.

²³ Ibid., p. 86–87.

o pasak cituojamo L. Gardnerio, 1127 m., rasta pati Sandoros skrynia. Ji liko tamplierių perimtoje šventykloje²⁴. Šiai relikvijai iškilo pavojus Saladino (Salach ad Dino) vadovaujamai musulmonų kariuomenei artėjant prie Jeruzalės 1187 m. Tamplieriams pavyko išgabenti savo turtus iki Gazos, o iš ten laivais pasiekti nedidelę Atlito pilaitę. Vėliau čia tamplieriai su Vokiečių ordinu pastatė vieną galingiausių savo pilių²⁵.

Trečiajame skyriuje pristatomas naujas šios istorijos herojus – Vokiečių ordinas: jo ištakos, įkūrimas, veikla Vengrijoje, Ispanijoje ir Lenkijoje, įsitvirtinimas Prūsijoje. Taip pat pasakojama apie katarų karus, kovas Palestinoje, Šventosios Žemės praradimą ir apgailėtiną Tamplierių ordino galą. Šį kartą, remiantis, M. Baigento, R. Leigho, H. Lincolno knyga, nustatomas ryšys tarp katarų erezijos ir tamplierių. Esą kryžiaus žygių metu prieš katarus šis Ordinas suteikė prieglobstį daugeliui kilmingųjų Langedoko eretikų. Iš jų tamplieriai gavo dar vestgotų karo žygių Afrikoje metu pagrobtą Gralio taurę, Saliamono šventyklos šviestuvą ir staliuką duonos aukai²⁶. 1290 m. artėjant Akros, paskutinės krikščionių citadelės Šventojoje Žemėje, žlugimui, Tamplierių ordino didysis magistras Guillaume'as de Beaujeu įsakė perkelti Sandoros skrynią iš Atlito į Kiprą. Kaliningrado archyvistas išsakė prielaidą, kad Kipre relikvija galėjo būti saugoma Kalosio pilyje. Čia įsikūrė iš Šventosios Žemės pasitraukusi Tamplierių ordino vadovybė²⁷. 1305 m. popiežius Klemensas V pakvietė Tamplierių, Joanitų ir Vokiečių ordinų magistrus į Puetjė katedrą aptarti susidariusios padėties Viduržemio jūros regione. Tuo pasinaudodamas, Tamplierių ordino didysis magistras Jacquesas de Molay pergabeno Sandoros skrynią į Prancūziją. Ordino pilis Paryžiuje buvo savotiška vertybių saugykla: dešimtis metų čia laikyta Anglijos karūna, 1259 m. Anglijos-Prancūzijos sutarties originalas, prancūziškos aukso monetos libro etalonas²⁸. 1307 m. spalio 13 d. Prancūzijos karaliaus Pilypo IV Gražiojo įsakymu pradėta kampanija prieš Tamplierių ordiną vainikavo sėkmė. Daugumą Ordino brolių pavyko suimti be kovos. Tačiau laiku apie akciją sužinojęs Prancūzijos prioras brolis Gérardas de Villiersas su 50 riterių pabėgo iš Paryžiaus pilies ir pasiekė Ordino uostą Le Rošelę. Iš čia 18 pakrautų tamplierių galerų pasuko nežinoma kryptimi. Ši aplinkybė tapo vienu iš A. P. Bachtino pasakojamos Sandoros skrynios istorijos atramų. 1312–1314 m. Tamplierių ordinas buvo likviduotas, vadovai apkaltinti erezija ir sudeginti, o turtai atiteko Prancūzijos karaliui²⁹.

Ketvirtajame skyriuje aprėpiamas didelis laiko intervalas – 1308–1575 m. Susitelkiama į teokratinės Vokiečių ordino valstybės Prūsijoje raidą ir pasaulietinės Prūsijos kunigaikštystės tapsmą. Aptariamas Vokiečių ordino kelias iš Venecijos į Marienburgą, Vokiečių ordino revizijų bandymai, Karlo Bessarto von Trierio nuvertimas, politika, administravimas, finansai, trylikametis karas, Vokiečių ordino žlugimas Prūsijoje. Čia knygos autorius panaudojo visą ankstesnį savo, kaip besidominčiojo Vokiečių ordino istorija, įdirbį. Toliau jis pristatė kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio valdymą, jo aplinką, favorito Skalicho likimą ir paslaptingojo Siono ordino intrigas. Ketvirtojo knygos skyriaus „pagardu“ tapo tamplierių izdo problema. Seniai pastebėta, kad Vokiečių ordinas pasiekė galios ir klestėjimo viršūnę 1309–1410 m. Tuo metu statytos ar rekonstruotos mūrinės pilyys, įrengti kanalai ir dambos, rengti dideli karo žygiai. U. Eco romano „Fuko švytuoklė“ herojus vienoje pastraipoje apie Tamplierių ir Vokiečių ordinų santykius nurodė Marienburgą buvus svarbia turtų slėptuvės-susitikimo vieta³⁰, o Kaliningrado archyvisto knygoje Tamplierių

²⁴ Ibid., p. 92.

²⁵ Ibid., p. 104.

²⁶ Ibid., p. 127–128.

²⁷ Ibid., p. 146.

²⁸ Ibid., p. 150.

²⁹ Ibid., p. 154.

³⁰ ECO, U. *Fuko švytuoklė*, p. 246.

ordino izdo įplaukų į Vokiečių ordino biudžetą tema plėtojama net 8 puslapių skyriuje³¹. Tačiau grįžkime prie Sandoros skrynios kelio. Kaliningrado archyvistas trumpai aptarė 1307–1309 m. Tamplierių ordino žlugimą Anglijoje, Leone ir Kastilijoje, Aragone, Kipre, Vokietijoje, Italijoje. Pabrėžęs Joanitų ordino silpnumą, kaip vienintelę galimą priebėgą tamplierių archyvui, vertybėms, relikvijoms nurodė Vokiečių ordino valstybę. Su šiuo kontekstu siejo 1308 m. Vokiečių ordino vadovybės sprendimą persikelti iš Venecijos į Marienburgą³². Pasak A. P. Bachtino, 18 tamplierių galerų flotilės vadovo Gérardo de Villierso pasiuntinys pranešė Venecijoje rezidavusiam didžiajam Vokiečių ordino magistrui Siegfriedui von Feuchtwangenui apie siūlymą perimti turta, kuri tamplieriams neatsikūrus galėtų panaudoti bendriems tikslams. Prūsijos krašto magistrui Heinrichui von Plötzke'į nurodyta slapta priimti flotilę ir iškrauti krovinį Nogato upės pakrantėje dar niekuo neišsiskiriančiame Marienburge. Tokį pasirinkimą lėmė laivuojama protaka Aistmarių nerijoje ties Nogato upės delta. Žinoma, jokių nuorodų į šaltinius Kaliningrado archyvistas nepateikė. Suprantama, kad Tamplierių ordino likimas tapo pamoka Vokiečių ordinui. Jo vadovybė 1309–1312 m. pamažu iš Venecijos persikėlė į Prūsiją³³. 1309 m. rugsėjo 14 d. naujajai Didžiojo ordino magistro rezidencija paskelbtas Marienburgas, o ne Krašto magistro rezidencija – Elbingas³⁴. Marienburgas tapo nauja Sandoros skrynios saugykla. Apie tai esą žinojo tik Didysis ordino magistras ir mažoji kapitula. Čia įsikūrusi Vokiečių ordino vadovybė ėmėsi statutų reformos. Naujoje jų redakcijoje buvo akcentuojama nauja nusikaltimų rūšis – Ordino paslapčių nesaugojimas ir skleidimas. Vokiečių ordinas įslaptino ir savo finansinius dokumentus³⁵. Be nuorodos į šaltinius Sandoros skrynios vėl paminėta Kaliningrado archyvisto perteiktoje legendoje apie atstatydintą Didžiojo ordino magistrą Ludolfą Königą von Wattzau. Esą naktimis, po vakarinių mišių Marienburgo koplyčioje, jis leisdavęs į pilies požemius, kur išbūdavęs kelias valandas. Paskui išlįsdavo iš jų ir gąsdindavo tarnus savo išbalimu bei nesveiku akių blizgesiu. Ši neįprasta pamaldumo praktika pakenkė magistro reputacijai. Toks gandas sklandė po nuversto magistro mirties 1348 m. Taigi, ne tiek lietuvių žygio į Prūsiją 1345 m. pasekmės, o esą galimas buvimas greta Sandoros skrynios *kažkokiu būdu paveikė jo psichinę būklę*³⁶. Relikvijos perkėlimo iš Marienburgo būtinybė iškilo tik Trylikamečio karo metu. 1456 m. jį apgulė Lenkijos kariuomenė. Besiginančio miesto įgulą sudarę samdiniai buvo nepatenkinti dėl laiku nesumokėto atlyginimo ir linko už atlygį perduoti jį lenkams³⁷. Ordino didysis magistras Ludwigas von Erlichshausenas pats tapo Bohemijos samdinių vado Ulryko (Oldrzycho) Czerwonkos (ček. *Oldřich Červonka*) įkaitu. Tačiau dėl užsitęsusio karo į finansines problemas įklimpęs Lenkijos karalius Kazimieras IV Jogailaitis taip pat nebuvo mokus. Po kelis mėnesius trukusių derybų už Marienburgo ir kitų pilių perleidimą samdiniams pažadėta trimis dalimis išmokėti 436 tūkst. guldenų. Perduodamų lenkams Vokiečių ordino pilių bažnyčių rykus įsipareigota grąžinti Ordinui. Vienišas Ludwigas von Erlichshausenas buvo priverstas atskleisti Sandoros skrynios paslaptį Ordino kancleriui Andreasui Sandbergui. Šiam liepta surasti tinkamą vietą Ordino archyvui ir relikvijai. Toliau nenurodant šaltinių gana detalai aprašomos Ordino kanclerio kelionės maršrutas, eiga ir susitikimai. Išvežti archyvą ir relikvijas iš Marienburgo į kitą Nogato krantą pavyko tiltu keturiomis vežimų vilkstinėmis. Iš ten traukta žemyn paupiu iki vietos, kur laukė Heinricho Reusso von Plaueno įsakymu parengtas laivas. Ordino didžiajam magistrui

³¹ БАХТИН, А. П. Op. cit., c. 183–190.

³² Ibid., p. 156–157.

³³ Ibid., p. 159.

³⁴ Ibid., p. 159–160.

³⁵ Ibid., p. 161.

³⁶ Ibid., p. 182.

³⁷ Ibid., p. 202–205.

nepasisekė – prieš išvykstant jo vežami bažnytiniai indai buvo atimti³⁸. Be nuorodų į šaltinius, bet pasitelkęs savo įžvalgą, A. P. Bachtinas smulkiai aprašo, kaip Ludwigas von Erlichshausenas sėdo į koga su anksčiau pakrautomis relikvijomis Mevėje ir pasiekė Warnikau upelio žiotis. Sandoros skrynios paslėpimą Pillenbergo aplinkoje tyrėjas siejo su XIX–XX a. sandūroje užrašytu padavimu apie čia aukso karste palaidotą švedų karalių. Patys relikvijų saugotojai su Didžiuoju magistru patraukė sausuma į Karaliaučių. Po 1466 m. antrosios Torunės taikos Sandoros skrynios esą buvo vėl atkasta ir išgabenta į specialiai įrengtas patalpas Balgos pilyje³⁹. 1513 m. Didysis komtūras ir maršalas naujam Ordino didžiajam magistrui kunigaikščiui Albrechtui Hohenzolernui atskleidė šią paslaptį ir parodė relikviją. Kaliningrado archyvistas nurodė, kad kunigaikštis buvo sukrėstas dėl jam tekusios atsakomybės⁴⁰. Po sekuliarizacijos 1525 m. pilis su paslėpta relikvija buvo perduota kunigaikščio bičiuliui, bendražygiui vyskupui Georgui von Polentzui⁴¹. Į tolesnių įvykių sukuri skaitytą padeda įtraukti sąmokslų teorija. Jos piktuojų genijumi tapo L. Gardnerio, M. Baigento, R. Leigho, H. Lincolno atrastas Jeruzalėje 1070 m. įkurtas Dievo motinos Siono ordinas (Siono bendruomenė). Jis esą tapo tamplierių steigėju ir vėliau siekė gauti Sandoros skrynią⁴². Pasak A. P. Bachtino, netrukus Prūsijos kunigaikščio aplinkoje ėmė veikti šios slaptos organizacijos atstovai: Karaliaučiaus Altštato bažnyčios kunigas Johannas Funckas, matematikas ir kartografas Heinrichas Zellas ir kt. Žinodama apie kunigaikščio sūnaus ligą, Siono ordino vadovybė nusprendė surasti tikrą ar menamą Albrechto giminaitį, kuriuo būtų pasitikima. Jo dėka manyta sužinoti Sandoros skrynios saugojimo vietą⁴³. Tokiu asmeniu tapo garsus avantiūristas enciklopedistas Paulas Skalichas (*Stanislav Pavao Skalić, Paulus Scalichius de Lika*). Išanalizavę surinktus duomenis, P. Skalicho bendražygiai nutarė, kad relikvija paslėpta vienoje iš keturių pilių (Marienwerderio, Memelio, Grebino, Georgenburgo). Todėl bandyta slapta jas užvaldyti. Senasis Prūsijos kunigaikštis Albrechtas buvo įtikintas pakeisti testamentą. 1565 m. nauju testamentu minėtas pilis kaip leną jis perdavė žentui kunigaikščiui Jochannui Albrechtui I Meklenburgiečiui. Jam suteikta teisė iki pilnametystės globoti Albrechto sūnų Albrechtą Friedrichą. Pasak A. P. Bachtino, kunigaikštis Jochannas Albrechtas I Meklenburgietis buvo Siono ordino narys⁴⁴. Sąmokslą nutraukė 1566 m. į Karaliaučių atsiųsta Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto komisarų komisija. P. Skalichas slapta pabėgo iš šalies ir nuvyko į Paryžių, o jo keturiems bičiuliams paskelbtas mirties nuosprendis. Trys iš jų nukirsdinti⁴⁵. 1568 m. mirus Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui ir jo žmonai Annai Marijai, relikvijų pėdsakai dingo⁴⁶.

Penktajame skyriuje pasakojimo veiksmas perkeliama į XIX–XX a. Skaitytojas vis giliau nardinamas į mistinį, okultinį nacionalsocialistų, senųjų ir sovietinių lobių ieškotojų pasaulį. Jame randama vieta pilių tyrėjams – restauratoriams, gestapui, NSDP vidaus rietenoms Rytprūsiose, SS pavaldžiai „Forschungs- und Lehrgemeinschaft das Ahnenerbe e. V.“, Gintaro kambario paieškoms. Kaliningrado archyvistas suskaičiavo 1663 m., 1890 m., 1909 m. 1937 m. Siono ordinui priskirtinas dezinformacijos akcijas⁴⁷. Esą todėl Sandoros skrynios paslėpimo Rytprūsiose hi-

³⁸ Ibid., p. 205.

³⁹ Ibid., p. 206–209.

⁴⁰ Ibid., p. 211.

⁴¹ Ibid., p. 216.

⁴² Ibid., p. 81–82.

⁴³ Ibid., p. 220.

⁴⁴ Ibid., p. 231.

⁴⁵ Ibid., p. 235–236.

⁴⁶ Ibid., p. 237.

⁴⁷ Ibid., p. 239–240, 242, 244, 266.

potezė pseudomokslinės „Forschungs- und Lehrgemeinschaft das Ahnenerbe e. V.“ organizacijos nario germanų filologijos, indogermanistikos ir etnografijos profesoriaus Otto Mausserio kelta tik XX amžiuje. 1937 m. asmeniniu organizacijos globėjo Heinricho Himmlerio nurodymu pradėtos relikvijos paieškos Rytprūsioje. 1938 m. O. Mausseriui pavyko į šią organizaciją įtraukti kitą hipotezės šalininką Karaliaučiaus folkloristą profesorių Heinrichą Harmjaną⁴⁸. H. Himmleris visiškai pasiklojė sėkme, nes pagrindinėje SS buveinėje Wewelsburgo pilyje apeigų menėje įsakė įrengti vietą ne tik Gralio taurei, bet ir Sandoros skrynai⁴⁹. Karaliaučiuje prie relikvijos paieškų grupės prisidėjo senųjų prūsų kilmės aristokratas Sklude von Perbandtas⁵⁰. Atidžiai tirtas Prūsijos kunigaikščio Albrechto archyvas, jo susirašinėjimas saugotas Latvijoje ir Estijoje. Vykdyti Kremyčių, Karaliaučiaus, Tilžės, Lokstyčių ir kitų pilių kasinėjimai⁵¹. Tačiau vėliau dėl dezinformacijos Sandoros skrynios paieškos buvo perkeltos į Langedoką, kur vykdytos 1940–1944 m.⁵² Paskutiniai kasinėjimai Prūsijoje atlikti Graudenzo pilyje Hanso Jacobio vadovavimu 1941–1942 m.⁵³

Su Prūsija susietų dalykų aptarimui knygoje atseikėta apie 160 puslapių iš 290. Tačiau greta jų pastebima vis platinanti rusiškoji tema. Ji verta atskiro aptarimo. Kaliningrado vyriausybės paramą slinkties nuo istorinių tyrimų pseudoistorijos link projektas turėjo gauti ne tik dėl stiliaus. Balansuojanti tarp pseudoistorijos ir neįpareigojančio publicistinio pasakojimo knyga kuria erdvę Prūsijos istorijai įvaldyti. Į ją lekia rusiška troika⁵⁴ – trimis nirčiais arkliais: rusų pėdsakų paieška, selektyvia faktų atranka su vienpusiška interpretacija, sąmoningai deformuotos istorinės atminties legitimacija. Antrojo skyriaus pabaigoje trijuose puslapiuose pristatoma „XVIII a. masonų mistifikacija“ – Maskvoje Tamplierių ordino vardu veikusios mistikų organizacijos statutas⁵⁵. Taip rusų kalbą vartojančiam skaitytojui pradedamas mesti tiltas tarp viduramžių tamplierių, slaptų paramasoniškų organizacijų ir Maskvos / Rusijos. Ketvirtajame skyriuje vėl neapsieita be maskvėniško motyvo. Autorius primena, kad nuo XIV a. Vakaruose LDK priešininkas buvo Vokiečių ordinas, o rytuose – kylanti Didžioji Maskvos Kunigaikštystė. Todėl smerkia LDK kunigaikščio Vytauto žento Maskvos kunigaikščio Vasilijaus Dmitrijevičiaus, 1398 m. atmetusio Vokiečių ordino pasiūlymą veikti kartu, „politinį netoliaregiškumą“⁵⁶. Neužmirštas Didžiosios Maskvos Kunigaikštystės vaidmuo Vokiečių ordinui ruošiantis karui su Lenkijos karalyste 1517–1519 m.⁵⁷ Siekiant nustatyti Rusijos sąsajas su Rytų Prūsija, penktajame skyriuje pateiktas vienas nereikšmingas XX a. epizodas: tarptautinės sionistų organizacijos lyderio Davido Ben-Guriono atsiminimų fragmentas apie pokalbį su Didžiosios Britanijos kolonijų ministru, 1-uoju Moyne baronu lordu Walteriu Guenessu (A. P. Bachtinas klaidingai jį pavadina tėvo Edwardo vardu). 1941 m. W. Guenessas pasiūlė apsvarstyti galimybę pokarinėje Europoje kurti žydų valstybę iš Rytprūsių iškeldinus vokiečius. Tačiau D. Ben-Gurionas atsisakė: *Jūs galite juos išvyti iš Rytų Prūsijos kulkosvaidžiais, tačiau net kulkosvaidžiais jūs neatvesite ten žydų. Žydų viena šalis – Palestina*. Taip izraelitai esą prarado galimybę susigrąžinti Sandoros skrynį, o skaitytojui suteikiama proga pačiam susiprasti, kas ją

⁴⁸ Ibid., p. 252–253.

⁴⁹ Ibid., p. 257.

⁵⁰ Ibid., p. 258.

⁵¹ Ibid., p. 259–264.

⁵² Ibid., p. 267.

⁵³ Ibid., p. 288.

⁵⁴ Troika – tradicinis rusų trijų arklių kinkinys. Kita prasmė – sukarintas Stalino epochos teismas iš trijų asmenų, kuris ilgai nesvarstęs skirdavo sunkiausias bausmes už menkiausias nusizengimus.

⁵⁵ Ibid., p. 105–108.

⁵⁶ Ibid., p. 191–192.

⁵⁷ Ibid., p. 213.

igijo. Tai naujieji Rytprūsių šeiminkai – Sovietų Sąjunga⁵⁸. Tačiau čia ir vėl įsikišo paslaptingoji Dievo motinos Siono ordino ranka. Esą jo pastangomis Gintaro kambarys tapo priedanga Sandoros skrynios paslapčiai, o sovietų Gintaro kambario ieškotojai „maitinami“ įvairia dezinformacija. Tam aprašyti skirta net 18 puslapių⁵⁹. Pasak A. P. Bachtino, sovietų Gintaro kambario paieškoms okupuotuose Rytprūsiuose vadovavęs Aleksandras Jakovlevičius Briusovas atkreipė NKVD dėmesį į apsimestinį sučiupto vokiečių profesoriaus Alfredo Rode geranoriškumą. Paskui, 1945 m., jo asmeninis archyvas pateko šiai struktūrai į rankas, o profesorius su žmona paslaptinai mirė⁶⁰. Esą perimtų dokumentų pagrindu buvo apsispręsta tęsti paieškas ir neperduoti Lenkijai jų rajono. Todėl nuo 1946 m. Sovietų Sąjungos siena su Lenkija koreguota net 16 kartų⁶¹. Štai ir sąmokslo teorijos atsakymas į klausimą, kodėl Karaliaučiaus kraštas labai svarbus Sovietų Sąjungos tradicijų tęsėjai Rusijai. Ir kokias idėjas perteikia knygos pagrindu pastatytas serialas „Tiltas, kur Rytai susitinka su Vakaraais“.

Šiame kontekste A. P. Bachtinas atsiskleidžia kaip relikvijų paieškų sovietų ir vokiečių „Forschungs- und Lehrgemeinschaft das Ahnenerbe e. V.“ tradicijos perėmėjas. O gal viskas gerokai paprasčiau – ažiotažu siekiama tyrimų finansavimo menamose Sandoros skrynios saugojimo vietose, t. y. Ordino pilyse Kreuzburge, Kremyčiuose, Tepluvoje, Balgoje? Tačiau kas žino, kiek liks mokslo, toliau švitinant Sandoros skrynios mistikos spinduliais...

⁵⁸ Ibid., p. 269.

⁵⁹ Ibid., p. 271–289.

⁶⁰ Ibid., p. 273.

⁶¹ Ibid., p. 275.

APIE PRŪSŲ GENČIŲ IKIKRIKŠČIONIŠKĄ VISUOMENĘ

Dariusz Adam SIKORSKI. *Instytucje władzy u prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)*. Olsztyn, 2010. 356 psl.

Marius Ščavinskas

Klaipėdos universitetas

Lietuviškoji istoriografija, kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, per visą savo gyvavimo istoriją niekada neteikė ypatingo dėmesio Prūsijos krašto viduramžių tyrimams, nors tyrimų, skirtų Prūsijos Lietuvos / Mažosios Lietuvos istorijai (ypač kultūriniam lygmeniui), nestokojama. Ir tai natūralu, nes Prūsijos Lietuva / Mažoji Lietuva tyrinėtojams buvo kur kas įdomesnė nei apskritai visas Prūsijos kraštas (apimantis teritoriją nuo Vyslos žiočių iki pat Nemuno), kurio tyrimai dėl įvairiais istoriniais laikotarpiais vykusių skirtingų procesų yra komplikuočiau, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

Mintis, kad viduramžių prūsistikos tyrimų Lietuvoje esama labai nedaug, skamba tuo paradoksaliau atsižvelgiant į Prūsijos Lietuvos / Mažosios Lietuvos, kaip svarbios lietuviams atminties vietas, konstravimo ir palaikymo nuo tarpukario Lietuvos iki dabar naratyvą. Šis naratyvas įtvirtina šio krašto, kaip gyvybiškai svarbios, istoriškai aktualios „simbolinės tėvynės“, vaizdinį, kuriame senųjų prūsų gyvenimas ir sunykimas telpa į martirologinį „neįvaldytos“, bet neva lietuviams priklausančios teritorijos ideologinį konstrukta¹. Koks buvo senųjų prūsų gyvenimas, iš esmės Lietuvoje niekas rimtai nesiėmė analizuoti, nebent paminėtini archeologų darbai, didesnę dėmesį skiriančios Tautų kraustymosi arba vikingų laikotarpių materialinei kultūrai pažinti².

Tiesa, tarpukariu Lietuvoje, Klaipėdoje, buvo pradėta leisti istorijos šaltinių serija originalo ir lietuvių kalbomis, kurios pirmasis tomas buvo skirtas kaip tik prūsų kovai su Vokiečių ordinu³, tad numanu, kad šaltinių bazės pagrindu būta ateities perspektyvų užsiimti ir viduramžių prūsistika. Kita vertus, nors prūsų genčių nukariavimas ir baltų karas su Vokiečių ordinu rado deramą vietą tarpukario istoriografijoje, tačiau ikikrikščioniškos visuomenės sąrangai dėmesio skirta tik tiek, kiek jo reikėjo parodant visų baltų (o ne prūsų atskirai) giminiškumą (ar net tapatumą lietuviams), bendrumą ir bendrą likimą kovojant su vokiečiais. Antai dar P. Klimas teigė, esą iki Vokiečių ordino nukariavimų lietuviškos buvo Nadruva, Sūduva ir „trečioji lietuvių gyvenamoji [...] žemė – Šalavė [Skalva – M. Š.], abiem Nemuno žemupio pusėm [išsidėsčiusi – M. Š.]“⁴. Kreipdamasis į skaitytoją J. Užpurvis trumpai konstatavo, kad prūsai esą tie patys lietuviai⁵. Toks baltų genčių niveliavimas

¹ Apie tai plačiau – VITKUS, H. Mažoji Lietuva kaip lietuvių *atminties vieta*: teorinis modelis. In *Daugiareikšmės tapatybės tarpurdvėse: Rytų Prūsijos atvejis XIX–XX amžiais* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, XXIII). Sud. V. SAFRONOVAS, N. STRAKAUSKAITĖ, L. MOTUZIENĖ, Klaipėda, 2011, p. 203–228.

² Visos literatūros pristatymas – ne šios recenzijos tikslas. Atsižvelgtina, kad archeologai pirmiausia nagrinėja archeologines kultūras ir gentis, kurių ribos nebūtinai sutapdavo su ta teritorija, kurią paprastai įvardijame kaip Prūsija. Iš naujausių studijų paminėtina – *Lietuvos istorija*, t. II: Geležies amžius Ats. red. G. ZABIELA. Vilnius, 2007. Vakarų baltų tyrimai randa vietas ir tęstinuose moksliniuose archeologų leidiniuose, paminėtina – *Archaeologia Baltica*. Tačiau patys archeologai konstatuoja, kad „bendro vaizdo apie skirtingų [prūsų – M. Š.] genčių materialinės kultūros skirtumus iki šiol nėra“, plačiau – *Lietuvos istorija*, t. II: Geležies amžius..., p. 456.

³ *Lietuvių tautos istorijos šaltiniai*, t. I: Senprūsų kova su Ordinu. Sud. J. UŽPURVIS. Klaipėda, 1938.

⁴ KLIMAS, P. Trumpos žinios apie mūsų giminiečius prūsus arba senprūsčius ligi XIII a. In *Kovo 20 diena. Mažosios Lietuvos prisiglaudimui paminėti*. Kaunas, 1921, p. 7–8.

⁵ *Lietuvių tautos istorijos šaltiniai*, I..., p. 3.

leido P. Pakarkliui veikale, išleistame jau sovietmečio epochos pradžioje, prūsus vadinti lietuviškaisiais prūsais arba tiesiog lietuvišiais prūsais, priduriant, kad „pavadinimas prūsas reiškia tą pat, ką ir lietuvis“⁶. Nors vėlesni prūsų genčių etnogenzės tyrimai ir paneigė šią tezę⁷, ji išlieka labai svarbi Prūsijos Lietuvos atminties vietos ideologijai palaikyti. Nėra abejonių, kad tokie aiškinimai neturi nieko bendra su moksliniais prūsų genčių visuomenės tyrimais.

Kalbant apie šiuos tyrimus, reikia pripažinti, kad be minėto P. Pakarklio darbo, socialinius klausimus, juos siedamas su Lietuvos valstybės geneze ir aptardamas prūsų kontekstą, analizavo tik E. Gudavičius⁸. Tiesa, į lietuvių kalbą buvo išversta V. Pašutos knyga „Lietuvos valstybės susidarymas“, kurioje taip pat skirtas nemažas dėmesys prūsų genčių socialinei sąrangai⁹. O juk šie klausimai yra bene patys svarbiausi, siekiant atsakyti į „amžinąjį“ klausimą, – kodėl prūsams, skirtingai nei lietuviams, nepavyko sukurti savos valstybės¹⁰.

Šiuo atveju reikia konstatuoti, kad be ideologinių intencijų palaikyti Prūsijos Lietuvos / Mažosios Lietuvos išskirtinumą lietuvių kultūrinėje atmintyje, moksliniai tyrimai, skirti Prūsijos krašto viduramžių istorijai, yra išties menki. Lenkijoje Prūsijos krašto (ta apimtimi, kurią tradiciškai ir suvokiame, t. y. nuo Vyslos iki Nemuno) istoriją tyrinėja moksliniai tyrimo centrai Torunėje (*Torun*), Poznanėje (*Poznań*), Gdanske (*Gdańsk*), Olštynė (*Olsztyn*), Bydgoščiujė (*Bydgoszcz*) (jau nekalbant apie Varšuvos universitetą), Lietuvoje negalime išskirti nė vieno mokslinio tyrimo centro, kuris tyrinėtų viduramžių Prūsijos istoriją. Vilniuje ir Klaipėdoje didesnis dėmesys skiriamas Prūsijos Lietuvos / Mažosios Lietuvos (taigi ne visos Prūsijos) tyrimams. Todėl nenuostabu, kad apie prūsų genčių socialinę sąrangą istoriniu laikotarpiu tesužinome iš praeitame šimtmetyje parašytos P. Pakarklio knygos...

Ko gero, tokia situacija susidarė ne dėl to, kad esą būtų seniai „išsemtas“ prūsų ikirikriškioniškosios visuomenės ir XIII a. transformacijų, vykusių šioje visuomenėje, tyrimų laukas (juk iš esmės niekada lietuvių istoriografija ir nesiėmė specialiai nagrinėti šių klausimų, todėl jie patys negalėjo „išsisemti“!), o todėl, kad tokią situaciją lėmė lietuvių istoriografijos vidinės raidos priežastys. Apie tarpukario ir sovietmečio istoriografiją jau buvo užsiminta. Lietuviškoji istoriografija po 1990 m. atsigrėžė į ištirtumo prasme labiausiai apleistus XVI–XVIII a., ėmėsi Lietuvos Metrikos, Lietuvos miestų, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros ir raštijos, tautinių mažumų tyrimų, tradiciškai neapleisdama XIX–XX a. problematikos. Kita vertus, lietuvių istoriografijoje, ko gero, tebeplūsoja įsitikinimas, kad primiausia reikia tirti lietuvių istoriją dabartinės Lietuvos valstybės apimtimi. Tokiu atveju prūsistikos tyrimai lieka marginaliniai, tiesa, įdomūs, galbūt ir reikalingi, bet ne tiek, kad reikėtų skirti atskirą dėmesį.

⁶ PAKARKKLIS, P. *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*. Kaunas, 1948, p. 22, 99, 158, 160 ir kt.

⁷ Įvairiais aspektais vakarų baltų, tarp jų ir prūsų, etnogenzės tyrimai pristatomi straipsnių rinkinyje – *Vakarų baltai: etnogenzė ir etninė istorija*. Red. I. BALČIŪNIENĖ, R. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ etc. Vilnius, 1997. Iš naujesnių tyrimų paminėtina – ŠIMĖNAS, V. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius, 2006.

⁸ GUDAVIČIUS, E. Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo. MADA, 1980, t. 3, p. 55–62. GUDAVIČIUS, E. Aukščiausia žemės nuosavybė „barbarinėje“ Lietuvoje. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai*. Istorija, 1983, t. 23, p. 3–12. Visi šie straipsniai perspausdinti straipsnių rinkinyje – GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos*. Sud. A. BUMBLAUSKAS, R. PETRAUSKAS. Vilnius, 2002, p. 87–123.

⁹ PAŠUTA, V. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius, 1971.

¹⁰ Paskutinį kartą lietuvių istoriografijoje šie klausimai buvo kelti taip pat praeitame šimtmetyje – ŽULKUS, V. Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais. In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997, p. 13–28; MICKEVIČIUS, A. Valstybingumo pradžios problema vakarų baltų teritorijose, In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 233–245. Neatrodo, kad šių problemų sprendimas lietuvių istoriografijoje būtų pasistūmėjęs į priekį.

Galiausiai, atsakant į klausimą, kodėl prūsistikos viduramžių tyrimų faktiškai nesama Lietuvoje, tai įsitikinimas, kad gausi XIX–XX a. lenkų, vokiečių, iš dalies rusų istoriografija yra išlukštenusi visus įmanomus ir žinomus rašytinius šaltinius ir pateikusi visus arba beveik visus galimus atsakymus. Taigi „naujumo“ aktualizavimas moksliniuose tyrimuose lyg ir nesiderina su seniai išnagrinėtų šaltinių vaizdu. Žinoma, visi šie pateikti variantai niekaip negali atsakyti į klausimą, kodėl lenkų istoriografijoje tebeverda aistros dėl tų pačių istorinių šaltinių, apie kuriuos, atrodo, negalima pasakyti nieko nauja...

Kokia yra nūdienos lenkų istoriografijos padėtis viduramžių prūsistikos erdvėje, bene geriausiai atskleidžia šioje recenzijoje pristatoma Dariuszo Adamo Sikorskiego monografija „Instytucje władzy u prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)“¹¹, skirta ikirikriščioniškosios prūsų visuomenės raidos analizei. Atrodo, kad po H. Łowmianskiego, R. Wenskaus, J. Powierskiego, L. ir J. Okulicz-Kozarynų, G. Białunskiego tyrimų, kuriuose išsamiai pristatomas ikirikriščioniškasis prūsų genčių visuomenės paveikslas, nėra ką nauja pasakyti. Tačiau tai klaidingas įspūdis. Bet viską pradėkime nuo pradžių.

Pristatomos knygos autorius prūsistikos srityje nėra naujokas. Jo pirmoji išleista nelabai didelės apimties knyga buvo skirta Vokiečių ordino privilegijoms, parengta apgintos disertacijos pagrindu¹². Be to, autorius beveik visą dešimtmetį tyrinėja prūsų genčių socialines, sociopolitines ir ikirikriščioniškosios prūsų religijos problemas. Prie šių problemų įvairiais aspektais jis prisilietė ir recenzuojamoje knygoje, ir apie tai dar bus progos pakalbėti.

Pristatoma D. A. Sikorskiego monografija susideda iš įvado, trijų skyrių, skirstomų į smulkesnius poskyrius, išvadų, šaltinių ir literatūros sąrašo bei priedo. Pastarąjį sudaro šeši įvairių laikotarpių žemėlapiai, dauguma jų paimti iš L. ir J. Okulicz-Kozarynų studijų. Skaitytojas gali pasigesti vieno – monografijoje nėra jau įprastomis tapusių vardų ir / ar geografinių pavadinimų rodyklių. Įvade autorius aptaria, apie ką bus monografija, išsikelia tikslą – atlikti ikirikriščioniškosios prūsų visuomenės valdžios struktūrų analizę, atsižvelgiant į prūsų teritorijos ir visuomenės tyrimus bei susijusius šaltinius. Todėl šaltiniai ir mokslinė literatūra pristatoma tame pačiame įvade. Įdomu tai, kad autoriui XVI–XVIII a. traktatai ir kronikos apie prūsų gentis yra patys pirmieji tyrimai, skirti prūsų visuomenei pažinti. Tam reikėtų pritarti, suvokiant, jog kronikos ir traktatai buvo to meto mokslo visuomenės (arba bent jau išsilavinusios) požiūriu į ikirikriščioniškąją prūsų visuomenę istoriografinis vertinimas. Todėl neabejotinai šį vertinimą reikia nagrinėti to meto, t. y. XVI–XVIII a. mokslinio pažinimo kontekste.

Pristatęs šaltinius, autorius aptarė svarbiausius moderniosios istorijos mokslo tyrimus Lenkijoje ir Vokietijoje nuo XIX a. iki šių dienų. Tuo vaizdžiai parodoma, kokių gausių lenkų ir vokiečių istoriografijos įdirbiu teko naudotis pačiam autoriui. Įdomumo dėlei galime pasakyti, kad vien mokslinės literatūros sąrašas yra pateiktas keli šimtai pozicijų. Kadangi lietuvių istoriografija nėra pateikusi jokių konceptualių prūsų genčių visuomenės tyrimų, jų šioje monografijoje ir nerasime. Tiesa, autorius ten, kur reikia, naudoja lietuvių kalbininkų darbus, tad žiūrint per lingvistinę prizmę, esama ir lituanistinio indėlio.

Pirmas skyrius monografijoje yra skirtas Prūsijos teritorijai ir visuomenei. Daugiausia remdamasis L. ir J. Okulicz-Kozarynų, M. Hoffmanno, W. Nowakowskiego bei kitų darbais (tarp jų cituojamas ir V. Šimėno vokiškas straipsnis), autorius pristato svarbiausius prūsų etnogenezės lūžius,

¹¹ Nors monografijos antraštiniame puslapyje nurodyta, kad ji išleista 2010 m., tačiau iš tiesų vėluojant ji buvo publikuota 2011 m.

¹² SIKORSKI, D. *Przywilej kruszwicki. Studium z wczesnych dziejów zakonu niemieckiego w Prusach*. Warszawa, 2001.

aptardamas ne tik vakarų baltų atsiradimą, bet ir prūsų genčių išsikristalizavimą. Pastarasis išsikristalizavimas įvykęs apie III a. po Kr., kai atsirado sembų, varmių, nadruvių, skalvių gentys. Vėliau baltų pasaulis buvo įtrauktas į Tautų kraustymosi epochos procesus, po kurių baltų gyvenamajame areale atsiranda vadinamieji „miniatiūriniai“ piliakalniai, t. y. nedideli įtvirtinimai ant kalvų. Kaip tik su šių piliakalnių pasirodymu A. D. Sikorskis sieja pirmųjų prūsų genčių visuomenių raidą. Išties vadinamuosiuose Elbingo ir Olštyno grupės (*grup elbląskiej i grup olsztyńskiej*) kapuose aptinkama turtingų palaidojimų, siejamų su kariauninkų sluoksnio atsiradimu. Šiuose palaidojimuose atsiranda ir žirgų įkapių, kas vėliau prūsų genčių kapuose tapo įprastu reiškiniu. Taigi, anot autoriaus, svarbiausias prūsų visuomenės raidos lūžis iki vikingų epochos buvo VI a.¹³

Toliau autorius išsamiai pristato Prūsijos teritoriją, aptaria su šios teritorijos suvokimu susijusius terminus (pvz., lot. *regio, terra, territorium, campus, villa*), o vėliau ir kiekvieną gentį, apibrėždamas jos gyvenamąjį arealą nuo prūsų genčių atsiradimo iki pat Vokiečių ordino atskraustymo, nepamiršdamas aptarti ir genčių pavadinimų kilmės teorijų. Tame pačiame skyriuje autorius aptaria ir apgyvendinimo struktūras – (lot.) *campus, villa, domus, curia, locum sacrum* ir kitas. Aptaręs šiuos terminus, autorius pristato prūsų visuomenės raidą, kol kas nesileisdamas į valdžios institucijų genezę, vado, sueigos institucijas pristatydamas bendrame visuomenės raidos kontekste. Kadangi autorius nagrinėja ir VI–XI a., nemažas dėmesys skiriamas ir prūsų kapų analizei bei galimoms interpretacijoms. Pačios pirmosios rašytinės žinios apie prūsų visuomenę buvo vadinamoji Wulfstano reliacija ir šv. Adalbertui-Vaitiekui skirtos hagiografijos, nuo kurių autorius ir pradeda rašytinių šaltinių analizę. Anot autoriaus, jau Wulfstano paminėti keturi socialiniai sluoksniai – karalių, diduomenės, neturtingųjų ir nelaisvųjų – aptinkami ir vėlesniais laikais. Tik šalia šių sluoksnių D. A. Sikorskis išskyrė dar ir žynių sluoksnį. Taip pat buvo teisingai konstatuota, kad neturtingųjų sluoksnis tai tas pats laisvųjų sluoksnis, kuris pagal apimtį buvo gausiausias: jį jį buvo įtraukti laisvieji žemdirbiai, amatininkai, prekijai. Tuo metu nelaisvieji buvo tie, kurie neturėjo jokių teisių ir buvo priklausomi nuo savo šeimininko. Svarbiausia šio skyriaus išvada skelbė, kad XII–XIII a. susiformavo giminės (pagal agnatinę liniją), kurių valdžia apėmė ne tik konkrečios genties, iš kurios yra kilusi giminė, bet ir gretimų genčių žemes. Visa tai leido prūsų visuomenei, iki tol turėjusiai egalitarinių santykių, pereiti prie genčių kilmingųjų valdomos visuomenės.

Monografijos antrasis skyrius, kuris yra pats didžiausias, skirtas konkrečių valdžios institucijų raidos analizei. Iš pradžių autorius analizuoja pačią svarbiausią instituciją – sueigą (večę, bendruomenės susirinkimą). Analizė pradedama šaltiniuose vartojamų terminų aptarimu. Prūsų sueigai apibūdinti vartoti keli lotyniški terminai: *concilium, communi concilio, placitum, parlamentum, congregatio* ir pan. Elbingo žodynėlyje aptinkami prūsiškai žodžiai *waist, waidyti, wayde* tyrinėtojų siejami su vieta, kur vykdavo tam tikri pasitarimai ar ginčai. Dalis tyrinėtojų nuo šių žodžių kildina prūsų žynių *vaidily, vaideloty* (pirmą kartą paminėtų XV a.) pavadinimą. D. A. Sikorskis tam taip pat skiria nemažą dėmesį, teigdamas, kad sueigos sušaukimo, sueigose vykusių aukojimų arba būrimų, galiausiai teisminių ginčų (ordalijų) teisė priklausė būtent žyniams. Apskritai mokslininkas darė prielaidą, esą viduramžių laikotarpio prūsų visuomenė turėjo kelių lygių sueigas: visos genties

¹³ Čia pravartu priminti, kad lietuvių istoriografijoje tebediskuotuojuama, kada atsirado kariauninkų (karinio elito) sluoksnis, žr. skirtingas šių dienų reprezentuojančias istoriografines pozicijas: JOVAIŠA, E. Baltų visuomenės ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, Nr. 64, p. 5–16; JOVAIŠA, E. *Aisčiai. Kilmė*. I kn. Vilnius, 2012, p. 248–276; ŽULKUS, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 174–175. E. Jovaiša, aptardamas kariauninkų elito atsiradimo chronologiją (išskirdamas tris raidos etapus), labiau akcentuoja II–IV a. po Kr. V. Žulkus, remdamasis kuršių (vakarų baltų) tyrimo medžiaga, teigia, kad nuo X a. prasideda antrasis kariaunos formavimosi etapas (pirmasis esą buvo V–VI a.). D. A. Sikorskis, pasisakydamas už VI a., taip pat akcentuoja kariauninkų sluoksnio išsiskyrimą.

(ar / ir žemės), kaimo arba tam tikros vietos (*campus, locum*), dar kitaip tariant, – lokalią sueigą, ir galiausiai tarpgentinę. Ketvirtoji sueigų rūšis, anot D. A. Sikorskio, buvo mišri, kai joje galėjo dalyvauti vienos genties ir žemės, nepriklausiosios tai genčiai, vyrai. Tyrinėtojas ne be pagrindo atkreipė dėmesį, kad, pavyzdžiui, kronikininkas Petras Dusburgietis, kalbėdamas apie visų prūsų genčių atstovų arba dalies prūsų žemių atstovų susirinkimus, vartojo skirtingus, nors pagal esmę labai panašius, terminus – *parlamentum / placitum* ir *consilium collegerunt*. Antai pirmasis terminas pavartotas aprašant prūsų paprotį, kada ir koku būdu reikia susitikti ir tęsėti įsipareigojimus („*cum alienis aliquod placitum vel parlamentum*“)¹⁴. Antru atveju, kai, prūsams apsupus Bartenšteino pilį, susirinkę vyresnieji tarėsi (*consilium collegerunt*), kaip klausta iš pilies išviloti Vokiečių ordino riteriams padedančius prūsus¹⁵.

Jau ankstesni tyrinėtojai buvo išskyrę keturias svarbiausias sueigos funkcijas: politinę, karinę (kiti, kaip H. Łowmianskis, šias dvi funkcijas sujungė į vieną¹⁶), teisminę ir religinę. D. A. Sikorskis visas šias funkcijas išsamiai aptaria atskirai. Prie politinės funkcijos jis priskyrė vadų, vyresniųjų rinkimą, taikos, karo skelbimą ir pan. Karinės sueigos funkcijos apėmė karo žygių organizavimą, karinių sąjungų sudarymą, sprendimus statyti pilis, kapituliacijų priėmimą ir pan. Teisminė funkcija apėmė teisinius ginčus, ordalijas, papročių aiškinimą ir pagrindimą, bausmių už prasižengimus skyrimą. Religinė sueigos funkcija apėmė ne tik religines praktikas, bet ir ginčus dėl naujos, t. y. krikščioniškos, religijos priėmimo. Čia D. A. Sikorskis remiasi chrestomatiniu pavyzdžiu apie Netimerą, kuris organizavęs disputą su misionieriumi šv. Brunonu Kverfurtiečiu. Tokio pavyzdžio pasirinkimas neturėtų stebinti, nes, pasak autoriaus, šv. Brunonas veikė ir žuvo kažkur Prūsijoje, todėl ir mikrohagiografijos, fiksavusios misionieriaus žūties tradicinį pasakojimą, esą atskleidžia prūsų, o ne kitų baltų visuomenės socialinę tikrovę. Nesiveliant į diskusijas, kur iš tiesų galėjo žūti šv. Brunonas Kverfurtietis ir kur jis galėjo vykdyti savo misiją, pažymėtina, kad autorius gan preciziškai stengėsi naudoti išimtinai prūsus liečiančius šaltinius, kitus naudodamas tik analogijoms arba palyginimams.

Antroji valdžios institucija, anot D. A. Sikorskio, buvo giminė (ir ją sudarusios šeimos). Kaip ir sueigos atveju, autorius iš pradžių aptarė šaltiniuose randamą terminiją, apibūdinančią giminę ir šeimą (pvz., lot. *gens / genere, domus et familia, familia et amici, filios et consanguineos* ir pan.). Kai kurie terminai, pvz., *dominus, viri prepotentes*, vok. *geslechtis her*, ir panašūs, reiškiantys giminės / šeimos vyresnįjį, leido autoriui kalbėti apie giminėje buvusią asmenų hierarchizaciją. Anot autoriaus, jau Wulfstano minimos prūsų pilys buvo valdomos giminės vyresniųjų. XIII a. Kristburgo taikos sutartis tarp prūsų kilmingųjų ir Vokiečių ordino fiksavo aiškia agnatinę šeimos ir giminės struktūrą. Tiesa, čia reikia būti atsargiems. Apie giminių valdomas pilis daugiausia informacijos randama iš XIII a. šaltinių, kurių informacijos negalime nukelti tiesiogiai į vikingų epochos laikus. Wulfstano pasakymas, kad kiekvienoje pilyje esama „karaliaus“, iš esmės yra lakoniškas ir tikrai nieko nesakantis, ar būtent giminės vyresnieji ir buvo tie „karaliai“. Juolab kitoje vietoje autorius, kalbėdamas apie sueigos funkcijas, teigia, kad būtent sueigose buvo renkami vadai, ir jų išrinkimą lemdavo ne tik asmens priklausymas „garbingai ir turtingai“ giminei.

Kita vertus, ar agnatinė giminės samprata taip pat egzistavo jau nuo Wulfstano ar net ankstesniųjų laikų, mes nežinome. Jeigu, remdamiesi analogijų metodu, pažiūrėsime, kaip kilmingųjų giminės agnatinė samprata formavosi Lietuvoje, tai aiškėja, kad susiformavimo ribą reikėtų brėžti XV a.,

¹⁴ Peter von Dusburg. *Chronicon terrae Prussiae. Scriptores rerum Prussicarum*. Hrsg. v. T. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE. Leipzig, 1861, Bd. 1, Lib. III, 5, S. 53 (toliau – PD).

¹⁵ PD, Lib. III, 119.

¹⁶ ŁOWMIANSKI, H. *Prusy–Litwa–Krzyżacy*, Wyd. M. KOSMAN. Warszawa, 1989, 66–68.

bet ne anksčiau¹⁷. Žinoma, tai nereiškia, kad taip turėjo būti ir Prūsijoje, bet ši analogija rodo, koks įvairus buvo baltų visuomenių pasaulis, kad vienur procesai galėjo pasibaigti vienaip, o kitur – kitaip. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad D. A. Sikorskis nagrinėjo apskritai giminės, kaip politinės institucijos, raidą. Tačiau būtent politinis šios institucijos akcentas leidžia numanyti, kad autorius vis dėlto kalba ne šiaip apie visas gimines, o apie kilmingųjų gimines (tai rodo ir autoriaus minimi pavyzdžiai apie prūsų diduomenę).

Anot autoriaus, prūsų giminę sudarė trys pagrindiniai komponentai: giminės galva (vyresnysis, kuriam turėjo paklusti visi likusieji giminės nariai), kraujo giminaičiai (kraujo ryšiais susaistyti asmenys, tiek artimesni, tiek ir tolimesni giminės) ir šeimynykščiai bei jų šeimų nariai (asmenys, neturėję kraujo ryšio su kitais giminės nariais). Ar šie šeimynykščiai ir buvo šaltiniuose minimi *amici*, autorius iki galo taip ir nepasako, tačiau konstatuoja, kad šie *amici* taip pat naudojosi giminės teisėmis, prestižu, gerove ir globa. Monografijos autorius nėra linkęs pritarti dar H. Łowmianskio padarytai išvadai, kad *amici* bus tik kariauninkai. Kaip žinoma, H. Łowmianskis tokią išvadą buvo padaręs daugiausia remdamasis lietuvių visuomenės analize. Tuo metu prūsų visuomenės analizė, anot D. A. Sikorskio, rodo, kad šaltiniuose minimi *amici* bus giminaičiai arba ne kraujo ryšiais susiję asmenys, bet nebūtinai ir ne visada kariauninkai.

Neabejotinai poskyryje, skirtame šeimos ir giminės raidai prūsų visuomenėje, įdomiausias autoriaus mėginimas giminių valdžią ir galią susieti su politine galia. Jau minėtas H. Łowmianskis teigė, kad giminių vyresniųjų valdžia apsiribojo tik giminės viduje vykusiais procesais, o pati vado institucija giminėje vargu ar buvo pastovi¹⁸. Taigi, remiantis šia išvada, giminė nebuvo politinė valdžios institucija. D. A. Sikorskis išskyrė tris giminės funkcijas, kurios artimai susijusios su giminės, kaip politinės institucijos, veikla: karinę, giminės globos ir religinę. Reikėtų sutikti, kad būtent giminės vyresnysis reprezentavo visą giminę, ištikimoms giminėms Vokiečių ordinas išduodavo įvairias privilegijas ir t. t. Už nepaklusimą giminės vyresniajam grėsė asmens išvarymas iš giminės (kaip, anot Petro Dusburgiečio, atsitiko Nalubui) ir kitokios sankcijos, kurias, anot autoriaus, išvardijo viena šv. Adalbertui-Vaitiekui skirta hagiografija.

Tačiau svarių argumentų, kodėl prūsų giminė laikytina politine valdžios institucija (taigi nuolatininiu dariniu), tokia, kokia būtų galima pavadinti sueigą, autorius taip ir nepateikė. Pavyzdys apie į Rusią bėgantį jotvingių vadą Skomantą galbūt ir leistų samprotauti apie giminės politinę funkciją gentyje ir visuomenėje, bet su sąlyga, kad Petro Dusburgiečio minimi Skomanto *amici* buvo ne kraujo ryšiais susiję giminaičiai ir šeimynykščiai, o ne tik / tiek kariauninkai.

Žinoma, reikėtų sutikti su autoriaus samprotavimais, kad giminės ar jų paskiri nariai dalyvaudavo sueigos veikloje, iš jų būdavo renkami vadai, parenkami įkaitai kapituliacijos atveju, giminės nariai dalyvaudavo ginant kraštą, statant pilis ir pan. Autorius toliau samprotuoja, kad giminės buvo gan savarankiškos, ir tam taip pat esama tam tikro pagrindo: prisiminkime Vokiečių ordino suteikiamas privilegijas giminėms, taip pat giminių perėjimą arba į Vokiečių ordino pusę, arba pasidavimą Vokiečių ordinui (kaip, beje, ir bėgimą į kaimyninius kraštus – Kijevo Rusiją ir Lietuvą). Tiesa, šis savarankiškumas atsispindi vėlyvuose, t. y. XIII a. šaltiniuose. Visais šiais atvejais sprendimus priimdavo ne sueiga, o giminės vyresnysis arba vyresnieji. Ir minėti veiksmai lietuviams ne tik kraujo giminės, bet ir visą *familia* bei visus *amici*. Tačiau ar šį giminių savarankiškumą lėmė teisė (kaip duotybė) vykdyti savarankišką politiką, ar tai vis dėlto buvo socialinės kilmės giminės vyresniųjų teisė primesti savo

¹⁷ Plg. PETRAUSKAS, R. XV amžiaus Lietuvos bajorų struktūra: giminės problema. In *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*. Sud. A. BUMBLAUSKAS, R. PETRAUSKAS. Vilnius, 1999, p. 123–158.

¹⁸ Plg. ŁOWMIANSKI, H. *Prusy–Litwa–Krzyżacy...*, s. 72–73.

sprendimus ir kitiems giminėms nariams, – lieka atviras klausimas. Šiam klausimui išspręsti vargu ar padeda autoriaus konstatacija, kad giminės vyresnysis atlikdavo religines funkcijas. Galbūt jos ir buvo atliekamos, bet kokios ir kiek realiai jos siejosi su politinėmis giminės aspiracijomis, – nieko konkretaus nežinome, kaip nieko konkretaus nežinome apskritai apie prūsų religiją.

Kaip trečiąją valdžios instituciją D. A. Sikorskis išskiria viršininkus, vadus, senjorus arba tiesiog ponus. T. y. čia kalbama apie tuos asmenis, kurie visuomenėje užimdavo ir atlikdavo tam tikras vadovaujančias pareigas. Kaip ir ankstesniuose poskyriuose, ir dabar autorius pirmiausia aptaria terminiją. Terminų spektras čia yra itin platus: nuo prūsiškų žodžių *rikis*, *aucktimmien*, *auktimmis* iki lotyniškų *dux*, *princeps*, *dominus*, *capitaneus* ir t. t. Būtent remdamasis definicijų šaltiniuose analize, autorius daro išvadą, kad prūsų visuomenėje buvo dvi stambios tokių viršininkų / vadų / ponų kategorijos, kurios lėmė jų veiklą ir funkcijas taikos arba karo metu. Antai šaltiniuose minimi *dux*, *domini*, *primas*, *rex* (čia autorius daugiausia rėmėsi šv. Adalbertui-Vaitiekiui ir šv. Brunonui Kverfurtiečiui skirtomis hagiografijomis) esą neturėję karinių funkcijų, taigi jie reprezentavo aukščiausiąją valdžią taikos metu. Tuo tarpu šaltiniuose minimi (lot.) *dux cohortis*, *dux terre* (kaip ir *exercitus terre*), *capitaneus*, *capitaneus exercitus*, *custos*, *castellanus* savo rankose pirmiausia laikė karo funkcijas, jie reprezentavo aukščiausią valdžią karo metu. Neabejotinai toks vadų funkcijų išskyrimas yra įdomus ir vertas dėmesio, gerokai praturtinantis ligšiolinį suvokimą apie šią prūsų visuomenės politinę instituciją.

Kita vertus, reikėtų atsižvelgti į tai, kad šaltiniuose, kalbančiuose apie vakarų baltų visuomenes, tam pačiam asmeniui įvardyti buvo vartojamas toli gražu ne vienas terminas. Antai kronikininkas Henrikas Latvis žemgalių didžiūną Viestartą skirtingose kronikos vietose įvardijo skirtingais titulais: *dux*, *maior natu de Semigallia*, *principe*, *senior*¹⁹. Tas pat pasakytina apie jotvingių didžiūną Skomantą: vienoje vietoje jis įvardijamas *capitaneus* terminu, kitoje – *ductore* (dar kitaip jis įvardijamas Haličo metraštyje)²⁰. Abu pirmieji terminai nėra visiškai identiški: pirmasis reiškė vadą, antrasis gali būti verčiamas ir kaip valdovas, vadovas, nors iš konteksto aišku, kad ir čia kalbama apie karines funkcijas. Jeigu laikysimės D. A. Sikorskio linijos, vienu atveju (*capitaneus*) Skomantas turėjo atlikti karinę funkciją, kitu atveju (*ductore*) jo apibūdinimas labiau tiko vado, veikusio taikos metu, apibūdinimui. Dėl šios priežasties reikia atsargiai vertinti mėginimus išskirti asmenų funkcijas griežtai laikantis terminijos, *a priori* numanant, kad pats kronikininkas preciziškai įvardydavo visus savo kronikos herojus. Tiesa, D. A. Sikorskis mano, kad tam tikrais atvejais galėjo atsitikti taip, kad vadas, įvardijamas taikos meto vado terminu (*dux*, *domini*, *primas*, *rex*), galėjo imtis ir karinių funkcijų²¹. Bendroji išvada būtų ta, kad reikėtų sutikti, jog vado funkcijos taikos ir karo metu turėjo skirtis. Tą įrodo pats autorius, pateikdamas ne vieną pavyzdį. Antra vertus, autorius, pateikdamas būtinas vadui žmogiškąsias charakteristikas (karo vadai šaltiniuose apibūdinami kaip narsūs, įžūlūs, sumanūs žmonės, o taikos meto vadai esą buvę protingi, išmintingi, išmanantys įstatymus), lyg ir suponuoja mintį, kad taikos ir karo meto vadai nebūtinai turėjo būti vieni ir tie patys asmenys.

¹⁹ Heinrichs Livländische Chronik. In *Scriptores rerum Germanicarum*. Hrsg. v. L. ARBUSOW, A. BAUER. Hannover, 1955, Lib. III, IX, 2, X, 10, XII, 2, XXIII, 4.

²⁰ PD, Lib. III, 192, p. 137, 223, p. 147; *Галицько-Волинський літопис*. Ред. М. Ф. КОТЛЯР. Київ, 2002, s. 106.

²¹ D. A. Sikorskis pateikia įdomų pavyzdį apie šv. Adalberto-Vaitiekaus hagiografijose (pirmojoje ir antrojoje) minimą vadą *Sicco*, kuris vykdė vado ir žynio funkcijas. Anot autoriaus, *Sicco* galėjo būti ir taikos meto vadas, prireikus tapdavęs *dux cohortis*, išlikdamas ir *sacerdos idolorum*. Apie tai, kaip reikia atsargiai vertinti *Sicco* kaip žynio ir karo vado atvejį, plačiau – ROSIK, S. Obraz poganina na podstawie piśmiennictwa z przelomu X i XI stulecia. Z badań nad umysłowością św. Brunona z Kwerfurtu. In *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka*. Red. M. DYGO, W. FAŁKOWSKI. Pułtusk, 2010, s. 148–150.

Remdamasis šaltiniais, D. A. Sikorskis išskyrė kelias vadų grupes. Apie karo žygių vadus iš seniau kalbėjo ligtolinė istoriografija²², o pilies sargybos viršininko / vado pareigybę išskyrė pats autorius. Visi šie vadai, anot D. A. Sikorskio, taikos ir karo metu galėjo vykdyti ir sakralines funkcijas (autorius nurodė prūsų vado / žynio *Sicco* pavyzdį). Bet pagal tą pačią logiką ir Viperto reliacijoje minimas Netimeras taip pat galėjo atlikti sakralines funkcijas ir net savo autoritetu sankcionuoti stabų sumetimą į ugnį sueigos metu, t. y. vietoje, kuri turėjo ir sakralinę reikšmę. Kita vertus, toks pat mėginimas sunaikinti stabą pagonių švedų sueigos vietoje (*concilio paganorum*) baigėsi anglų misionieriaus Vilfredo mirtimi²³. Netimero pavyzdys rodytų, kad vado, savo rankose turėjusio ir sakralines funkcijas, valdžia ir autoritetas buvo toks didelis, kad jis galėjo sankcionuoti šv. Brunono Kverfurtiečio veiksmus²⁴. O tai vargu ar sutampa su bendraja išvada, kad sueigos riboję vadų valdžią...

Kaip tik sakralinei sferai autorius skiria antrojo skyriaus poskyrį, kur kalbama apie ketvirtąją politinės valdžios instituciją – žynius. Tai pati problemiškausia, o kartu ir įdomiausia institucija. Lenkų ir lietuvių istoriografijoje apie žynių sluoksnio egzistavimą yra prirašyta daugybė mokslinių veikalų. Autorius žynių sluoksnio egzistavimu neabejoja, o remdamasis šaltiniuose aptinkamais terminais, tokiais kaip (lot.) *sacerdos idolorum*, *sacrificulus*, prūs. *Tulissones*, *Ligaschones*, *Criwe*, *vaideliotas* / *vaidilr* ir pan., jis bando nustatyti buvusius hierarchinius ryšius ir išskirti skirtingas žynių kategorijas. Neabejotinai D. A. Sikorskiui kalbėti apie hierarchizaciją (čia jis nėra pirmasis, nes rėmėsi gausia istoriografija, kuri nuo pat XIX a. teigė, esą prūsų visuomenėje būta kelių žynių hierarchinių pakopų) leido garsusis kronikininko Petro Dusburgiečio pasažas apie neva Romuvoje gyvenusį krivį, kurio esą klausė visos baltų gentys. Nors S. Grunau informaciją D. A. Sikorskis linkęs vertinti kritiškai, tačiau tai jam nesutrukdė, remiantis krivio pavyzdžiu, teigti, kad krivio tipo žyniai buvę visos hierarchijos viršūnėje, galėję šaukti sueigas, kurstę amžinąją ugnį (taigi, buvę stacionariose vietose), vykde teisingumą (taip nuo savęs apie Romuvos krivį buvo pridėjęs Mikalojus Jerošinas, sueiliavęs Petro Dusburgiečio kroniką) ir dėl savo *auctoritatis* lemdavo politinius procesus (dėl šios priežasties autorius žynių instituciją laikė politine institucija).

Norint tikrai pagrįsti krivio tipo žynių hierarchinį pranašumą prieš kitus žynius (pvz., *Tulissones*, *Ligaschones*, *sacrificulus*), pirmiausia reikia būti tikriems, kad pateikta Petro Dusburgiečio informacija apie krivį Romuvoje yra tikra. Šios informacijos patikimumo autorius nenagrinėjo, nors nurodė kai kurias istoriografines pozicijas šiuo klausimu. Taigi D. A. Sikorskis, kalbėdamas apie hierarchinius ryšius tarp žynių, *a priori* rėmėsi prielaida, kad Petro Dusburgiečio informacija yra teisinga. Šios informacijos teisingumu suabejojo jau XIX a. lenkų istorikai, nors neatmetė galimybės, kad tokie žyniai kaip kriviai prūsų visuomenėje galėjo egzistuoti. Tuomet samprotauta, kad prūsai neturėję jokio *pontificus idolorum*, nebuvo jokios šventyklos, pavadintos Romuva, tačiau buvo žynių, kurie atlikdavo aukojimus, būrimus ir kitus religinius patarnavimus²⁵. Vėlesniu metu,

²² Plg. ŁOWMIANŃSKI, H. *Prusy–Litwa–Krzyżacy...*, p. 66.

²³ Magistri Adam Bremensis, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. In *Scriptores rerum Germanicarum*, Hrsg. v. B. SCHMEIDLER. Hannoverae-Lipsiae, 1917, Lib. II, 62.

²⁴ Istoriografijoje išsakyta mintis, kad ne pagonybė, o krikščionybė atvėrė kelią vadui konsoliduoti ir institucionalizuoti savo sakralinę valdžią. Pagonybė, būdama politeistine neinstitutionalizuota, nehierarchizuota ir necentralizuota religija, nesudarė jokių sąlygų vadui monopolizuoti religinę sferą, žr. apie tai plačiau naujausią darbą – WINROTH, A. *The Conversion of Scandinavia. Vikings, Merchants and Missionaries in the Remaking of Northern Europe*. New Haven–London, 2012, p. 151–152, 154–155, 160.

²⁵ Antai H. Łowmiański, pritardamas A. Mierzyńskiego įrodinėjimams, teigė, kad jokio vyriausiojo žynio nebuvo, nors sutiko su nuomone, kad vis dėlto būta žemesnio rango žynių, plg. ŁOWMIANŃSKI, H. *Prusy–Litwa–Krzyżacy...*, s. 92. W. Długokęckis yra atsargesnis teigdamas, kad „u Prusów nie można mówić o wyodrębnionej, zorganizowanej grupie kapłańskiej, o określonych funkcjach“, žr. DŁUGOKĘCKI, W. *Prusy we wczesnym średniowieczu (IX–XIII wiek)*. In *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka...*, s. 58.

t. y. XX a., historiografijoje galiausiai išsikristalizavo dvi viena kitai prieštaraujančios kryptys dėl krivio ir ypač dėl Romuvos egzistavimo. Vieni liko prie senosios nuomonės, kad Petras Dusburgietis bus viską išsigalvojęs, išskyrus tai, kad iš tiesų pagoniškoje prūsų visuomenėje galėjo būti būrėjų ir aukotojų (galiausiai juk Kristburgo taikos sutartis juos vis dėlto mini!), kiti priešingai, manydami, kad kronikininkas rėmėsi žodine tradicija, teigė, jog kadaise būta *pontificus idolorum*, egzistavo ir Romuva²⁶. Tiems, kurie laikėsi šios nuomonės (kaip matome, D. A. Sikorskis yra pastarųjų gretose), informacija apie Romuvą ir ten aukojusį krivį tapo izeitės tašku lipdant visą teorinį karkasą apie žynių sluoksniu hierarchiškumą.

Neabejotinai tai subtili ir atidaus dėmesio reikalaujanti problema. Nesiimsime čia jos nagrinėti, tiesiog priminsime tai, kas historiografijoje taip pat yra pastebėta. O pastebėta, kad šaltiniai, rašę apie baltų, Paelbio slavų, skandinavų vikingų pagonišką religiją rėmėsi viduramžių raštijoje paplitusiais *interpretatio romana* ir *interpretatio Christiana* modeliais²⁷. Pasak jų, pagonys „privalėjo“ garbinti medžius, gyvūnus, akmenis ir kitus gamtos objektus, nes tai esanti lot. *silvencens ydolatria*²⁸. Toks pagonybės vaizdinys buvo priešpriešinamas „tikrai“ religijai – krikščionybei, taigi pagonybė buvo pateikiama ir kaip „antibažnyčia“, kaip „išvirškčia“ krikščionybei. Kaip tik tokį vaizdą matome šv. Otono Bambergiečio hagiografijose, aprašančiose *pontifex idolorum*²⁹, toks pat *sacerdos idolorum* minimas šv. Adalberto-Vaitiekaus hagiografijose³⁰, tokį krivį, kuris „*quem colebant pro papa*“, t. y. krivį-popiežių, matome ir pas Petrą Dusburgietį³¹. Taigi, krikščionybė turi triasmenį Dievą – hierarchizuotą bažnytinę struktūrą, kurios viršūnėje yra popiežius (lot. *pontifex maximus*),

²⁶ Lietuvių historiografijoje naujausias darbas, bandantis įrodinėti, esą egzistavusi Romuva ir vyriausiasis krivis – KREGŽDYS, R. Pr. *Romov* pagal Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kroniką“ ir kitos istorinės interpretacijos iki mūsų laikų (toponimo etimologinė analizė, lokalizacija). In *Tai, kas išlieka* (Senovės baltų kultūra, t. 8). Sud. E. USAČIOVAITĖ. Vilnius, 2009, p. 120–181.

²⁷ Apie tai plačiau – ŠČAVINSKAS, M. Sovijaus mitas ir baltų religijos tyrimų problemos. In *Krikščioniškosios vertybės kultūros ir istorijos kontekste* (Tiltai. Priedas: Mokslo darbai, nr. 43). Sud. A. RAMONAS, S. VAITIEKŪNAS. Klaipėda, 2012, p. 161–163.

²⁸ Žr. naujesnę literatūrą: CHURCH, S. D. Paganism in Conversion-ages Anglo-saxon England: the Evidence of Bede's Ecclesiastical History Reconsidered. *History*, 2008, Nr. 93, p. 162–180; FRAESDORFF, D. *Der barbarische Norden*, Berlin, 2005, S. 328; WOOD, I. Pagan Religion and Superstitions East of the Rhine from the Fifth to the Ninth Century. In *After Empire Towards an Ethnology of Europe's Barbarians*. Ed. G. AUSENDA. New York, 1995, p. 253–268; ROSIK, S. *Interpretacija chrześcijańska religii pogańskich Słowian, w świetle kronik niemieckich XI–XII wieku* (Thietmar, Adam z Bremy, Helmold). Wrocław, 2000, s. 26–42; BRAUER, M. *Die Entdeckung des „Heidentums“ in Preußen. Die Preußen in den Reformdiskursen des Spätmittelalters und der Reformation*. Berlin, 2011, S. 55–64. Kita vertus, reikia įvertinti ir tai, kaip krikščioniškuose viduramžių šaltiniuose (pradedant pačiais ankstyviausiais) terminais (lot.) *simulacra constructa*, *idola daemoni* arba tiesiog *idoli* buvo apibūdinama pagonybė. Jie toli gražu neapibūdinavo pačios pagonybės kaip tokios, o pagoniškais vadindavo veiksmus, kurie tuo metu buvo nepriimtini arba / ir nepageidautini krikščioniškai visuomenei, plačiau – FILOTAS, B. *Pagan Survivals, Superstitions and Popular Cultures in Early Medieval Pastoral Literature*. Toronto, 2005, p. 84–119. Apie tai, kas slypėjo po žodžiais *idolatria*, *simulacra* ir pan. viduramžių raštijoje, plačiau – BRAUER, M. *Die Entdeckung des „Heidentums“*, p. 54–83.

²⁹ Vita Prieflingensis. In *Pomniki dziejowe Polski*. Przygot. J. WIKARJAK. Warszawa, 1966, ser. II, t. 7, cz. 1, s. 72; Plg. BANASZKIEWICZ, J. Otto z Bambergu i *pontifex idolorum*. O urzędzeniu i obyczajach miejsca wiecowego pogańskiego Szczecina. In *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Red. M. AYMARD etc. Warszawa, 1992, s. 275–285; ROSIK, S. *Sacrum Pomorzan „W Oczach“ św. Ottona z Bambergu* (w kręgu chrześcijańskiej interpretacji religii słowian). In *Z dziejów Chrześcijaństwa na Pomorzu*, Kulice, 2001, s. 61–62.

³⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1. Sud. N. VĖLIUS. Vilnius, 1996, p. 173; Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior. In *Pomniki dziejowe Polski*, Przygot. J. KARWASIŃSKA. Warszawa, 1962, ser. II, t. IV, cz. 1, s. 46.

³¹ PD, Lib. III, 5, p. 53. Plg. ROWELL, S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva: pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje 1295–1345*. Vilnius, 2001, p. 134–136. Žr. originalą, ROWELL, S. C. *Lithuania Ascending. A Pagan Empire within East-central Europe 1295–1345*. Cambridge, 1994, p. 125–128.

taip vaizduota ir pagoniškoji religija³². Turint šį kontekstą kyla pagrįstų abejonų, ar Petras Dusburgietis, remdamasis sena hagiografijose ir kronikose pagonybę aprašančia tradicija apie prūsų senąją religiją, nebus rašęs taip, kaip ir „reikėjo“ rašyti, remiantis *interpretatio romana* ir *interpretatio Christiana* modeliais³³. To neįvertinus, bet kokie mėginimai kalbėti apie prūsų žynių hierarchizaciją, žynių įtaką politiniams procesams, žynių priskyrimą politinių institucijų grupei ir pan. yra *a priori* pobūdžio. Juk jeigu laikysimės nuomonės, kad krivis su tokiomis *auctoritatis* galiomis ir (lot.) *mandatum* iš tiesų egzistavo, reikėtų kalbėti apie teokratinės valstybės egzistavimo galimybę, nors pats D. A. Sikorskis sutinka, kad kalbėti apie teokratinę prūsų visuomenę būtų per drąsu³⁴.

Antra vertus, norint nustatyti egzistavusius hierarchinius žynių sluoksnio ryšius, reikia tiksliai žinoti, kokie žyniai už ką buvo atsakingi ir kokios buvo jų pagrindinės funkcijos. D. A. Sikorskis bando nustatyti šaltiniuose minimų žynių funkcijas, tačiau akivaizdu, kad daugelis jų aprašytos pernelyg aptakiai, kad būtų galima tvirtinti buvus žynių, atsakingų tik už mirusiųjų laidotuves ir jų metu vykdytus būrimus, žynių, atsakingų apskritai už žmonių ateities būrimus, aukojimus numaldant dievų rūstybę ir siekiant išsiaiškinti būsimo darbo, karo žygio sėkmę ir pan. Be to, jeigu sutiksime su autoriaus nuomone, kad giminės vyresnysis taip pat galėjo vykdyti žynio funkcijas (kaip tą galėjo daryti karo vadai), tai lieka neaišku, ar apskritai žynių institucija buvo savarankiška, o religinėms praktikoms atlikti reikėjo atskiros žmonių kategorijos.

Galiausiai trečiasis skyrius skirtas Vokiečių ordino užkariavimams Prūsijoje ir naujos visuomenės išsikristalizavimui. Nors D. A. Sikorskis kalba, kad prūsų gentys XIII a. buvo linkusios į konsolidaciją (ypač siekdamos išsilaisvinti iš Vokiečių ordino), tačiau to neužteko sava valstybei sukurti. Tiesa, autorius konkrečiai ir nenagrinėjo, kodėl prūsai dar iki Vokiečių ordino užkariavimų pradžios taip ir nesukūrė savo valstybės.

Autorius išskyrė penkis prūsų užkariavimo etapus (pirmasis prasidėjęs 1230–1242 m., paskutinis trukęs 1274–1283 m. ir pasibaigė jotvingių nukariavimu). Autorius pabrėžė, kad iki XIV a. Prūsijoje susiformavo nauja visuomenės struktūra, kurios viršūnėje buvo (lot.) *antiqui witingi*, t. y. kilmingieji. Visi kiti laisvieji dažniausiai buvo įvardijami (vok.) *kleine Freie* arba (lot.) *equites prutheni* terminais. Valstiečiai, kurie sudarė didžiąją dalį visų gyventojų, buvo paskutinė gausiausia grupė žmonių, turėjusių atlikti įvairias prievoles, susijusias su žemės ūkiu, o ne su karyba.

Pabaigoje norėtusi pasidalyti keliomis bendro pobūdžio pastabomis, kurias reikia turėti omenyje, kalbant apie ikirikščioniškąją prūsų (kaip ir visų vakarų baltų) visuomenę. Pirmoji pastaba apima valdžios institucijas. Reikia pabrėžti, kad ikirikščioniškoji prūsų visuomenė pirmiausia funkcionavo ne kaip valdžios institucijų valdoma teritorinė bendruomenė, o kaip visuomenės narių tarpusavio ryšių pagrindais susaistyta bendrija. Antroji pastaba apima galimas prūsų sueigos transformacijas dar iki Vokiečių ordino pasirodymo. Apie jas, kad ir netiesiogiai, užsiminė ir pats

³² ŁOWMIAŃSKI, H. *Religia słowian i jej padek (w VI–XII)*. Warszawa, 1979, s. 146–154, 190–195, 239–263.

³³ Plg. ROWELL, S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva...*, p. 134–136. Naujausiame tyrime vokiečių istorikas M. Braueris konstatuoja, kad Petro Dusburgiečio krivio ir Romuvos, kaip ir apskritai prūsų pagoniškų papročių, aprašymas buvo ne šiaip pateikiamas ekskursas į etnografines įdomybes, bet sąmoningai sukurtas ideologinis konstruktas, turintis ir kryžiaus karų ideologinį pamatą, pateisinantį Vokiečių ordino užkariavimus Prūsijoje. Tad šiame kontekste prūsų pagonybės aprašymas pagal *interpretatio Christiana* modelį yra visiškai dėsningas, plačiau – BRAUER, M. *Die Entdeckung des „Heidentums“ in Preußen...*, S. 200–206. Autorius pritaria ir S. C. Rowello išsakytai minčiai, kad krivio-popiežiaus prūsų visuomenėje nebūta (žr. cituojamus žodžius: „*Krive the pope did not exist*“), ten pat, p. 66.

³⁴ Istoriografijoje mintį apie prūsų žynių teokratinę valdžią ir / ar žynių luomo dominavimą Prūsijoje nuosekliai pristatė: VĖLIUS, N. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius, 1983, p. 219–224, 228–234, 236–237, 247, 256; BERESNEVIČIUS, G. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius, 2001, p. 29–30, 36. Plg. КУЖАКОВ, В. И. *История Пруссии до 1283 года*. Москва, 2003, с. 195–196, 211–212, 218–219.

D. A. Sikorskis. Iš paties autoriaus cituotų šaltinių aiškėja, kad sueiga XIII a. buvo jau ne tokia, kokia galėjo būti šv. Adalberto-Vaitiekaus laikais, t. y. X a. pab. Tiksliau tariant, kilmingieji įgijo akivaizdžią persvarą sueigose, o kai kuriems vadams išrinkti nereikėjo sueigos sankcijos. Tai suponuoja mintį, kad prūsų visuomenė XIII a. jau nebuvo gentinė. Tiksliau tariant, XIII a. reikėtų kalbėti ne apie genties bendruomenės susirinkimą, o apie egzistavimą *kitokios* bendruomenės (bendruomenės ne gentine prasme) susirinkimo, kuriame svarbiausias buvo vyresniųjų (kilmingųjų), o ne laisvųjų gentainių žodis.

Trečia pastaba apima pačią vado instituciją. Jos funkcijos, kurias taip preciziškai tyrė D. A. Sikorskis, daugeliu atvejų žymėjo socialinę prigimtį, taigi reikia kalbėti apie socialinį prūsų elitą. Socialinio elito valdžia dažniausiai remdavosi savo šeimos narių, tolesnių giminaičių ar namų šeimynykščių, taip pat tarnų, vergų darbu, jiems primetama valdžia ir įtaka. Patrimoninė valda buvo valdoma remiantis (lot.) *dominium utile* teise. Šis elitas dominavo turtiniu atžvilgiu, tačiau valdžia buvo bendruomenės susirinkimo rankose. Ir kai sueigoje pradėjo dominuoti vadai, jų veiksmams jau nereikėjo atskiros sueigos sankcijos, galime kalbėti apie politinį prūsų elitą ir jo susiformavimą. Kaip tik čia matome reiškinį, kai vadai pradėti rinkti iš tam tikrų giminių, kas lėmė „giminės lizdų“ formavimąsi. Šiuo atveju valdžia buvo pasidalyta tarp vado ir jam lygių partnerių – kariauninkų ir kitų kilmingųjų susirinkimo. Taigi, iki tol buvęs visų laisvųjų bendruomenininkų genties susirinkimas nustojo savo galios. O tai leido savo rankose sutelkti galią vadui ir jį palaikančiam kariauninkų susirinkimui. Tai lėmė jau kitokios (jau ne gentinės) visuomenės vystymąsi³⁵.

Taigi, D. A. Sikorskio monografija, plačiai analizuojanti prūsų ikirikščioniškosios visuomenės valdžios institucijas, yra reikšmingas indėlis į viduramžių prūsistiką, skatina diskutuoti ir toliau gilintis į prūsų visuomenės problematiką. Kartu ši monografija puikiai atskleidžia, kokia sudėtinga buvo prūsų visuomenė XIII a. iki pasirodant Vokiečių ordinui ir kaip ji kito kovų su Vokiečių ordinu metu. Galiausiai ši knyga skatina vykdyti kitus vakarų baltų – kuršių, žemgalių – lyginamuosius tyrimus, kurių taip trūksta, siekiant atsakyti į „amžinąjį“ istoriografijos klausimą, – kokia buvo vakarų baltų visuomenė prieš Vokiečių ordino pasirodymą, kodėl nebuvo sukurta valstybė, kaip tai buvo padarę lietuviai. Šiuo atveju įrodinėjimai, jog prūsai nesukūrė valstybės todėl, kad prasidėjo Vokiečių ordino invazija, yra netenkinantys³⁶. Belieka tik priminti, kad lietuviai pradėjo kurti savo valstybę dar neišryškėjus Vokiečių ordino veiksmui. Ieškant atsakymo, kaip tik pirmiausia reikia kreipti dėmesį į vidines prūsų visuomenės raidos sąlygas ir pobūdį, o tik paskui į išorės veiksnius. D. A. Sikorskio monografijoje kaip tik ir atkreipiamas dėmesys į vidinę prūsų visuomenės raidą.

³⁵ Apie tai plačiau – ŠČAVINSKAS, M. Some notes on the issue of the development of the society of the Balts in the 9th–13th C. In the context of the socio-political structures of the Baltic Region. *Archaeologia Baltica*, 2013, 19. Rašant šį darbą apie D. A. Sikorskio monografiją, dar nebuvo žinoma.

³⁶ Antai H. Łowmiański, aptardamas lietuvių valstybės atsiradimą XIII a., konstatavo, kad panašiu valstybingumo keliu buvo pasukę ir prūsai: „*że w początku XIII w. i Prusy miały wielkie szance wejścia na tę samą drogę*“, kuriems realizuoti savo valstybingumo siekius sutrukdė Vokiečių ordino pasirodymas, žr.: ŁOWMIANSKI, H. *Prusy–Litwa–Krzyżacy...*, s. 93–94.

KAS NAUJA KALAVIJO MISIJŲ (*SCHWERTMISSION*) TYRIMUOSE?

Schwertmission. Gewalt und Christianisierung im Mittelalter. (Hg.) Hermann KAMP, Martin KROKER. Paderbon–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2013. 212 S.

Marius Ščavinskas
Klaipėdos universitetas

Dar XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje vokiečių istorikas Herbertas Achterbergas viduramžiais vykdytas krikščioniškas misijas suskirstė į tris pagrindines veiklos sritis: *Wortmission* ir *Tatmission*¹. Trečiasis H. Achterbergo išskirtas metodas – *Schwertmission*, arba „apaštalavimas kalaviju“, – ko gero, iki šiol sulaukė didžiausio dėmesio. Kai XIX a. istoriografijoje intensyviai pradėtas tyrinėti Kryžiaus karų procesas, susidurta su fundamentalia problema: koks buvo Kryžiaus karų ir misijų, prievartos, naudotos misijose, ir taikių misijų santykis? Keliant šiuos klausimus, vadinamojoje pliuralistinėje Kryžiaus karų istoriografijoje atsižvelgiama į vietą (geografinis veiksnys), laiką (chronologinis veiksnys) ir motyvus (ideologinis veiksnys). Kalbant apie geografinį veiksnį, Kryžiaus karų tyrinėtojai sutaria, kad Kryžiaus karų judėjimas buvo daugiašakis: prasidėjęs kaip karas dėl šventų vietų Šv. Žemėje, jis netrukus apėmė Iberijos pusiasalį, kur nuo IX a. iki pat XV a. vyko vadinamasis rekonkistos (išvadavimo iš maurų) judėjimas, bei Baltijos jūros regioną. Kaip tik Antrasis kryžiaus žygis geriausiai nusakė išsikristalizavusias Kryžiaus karų judėjimo kryptis, kurioms Apaštalo Sostas suteikė vienodą ideologinį svorį, kovotojams žadėdamas sielos išganymo malonę. Nuo Antrojo kryžiaus žygio (XII a. vid.) iki pat XIV a. matome bandymus derinti kovos veiksmus, siekiant iš esmės vis dėlto skirtingų tikslų: XII–XIII a. Šv. Žemėje siekta išgelbėti krikščionių kolonijas nuo musulmonų įsigalėjimo ir užvaldymo; Iberijos pusiasalyje siekta atkovoti musulmonų emyrų užimtas žemes (tiesa, „atkovojimo“ motyvas buvo būdingas ir žygiams į Šv. Žemę pateisinti); Baltijos regione siekta užkariauti pagonims (arba apostatams) priklausančias žemes, bet šis užkariavimas buvo įvardytas kaip „pagalba“ kenčiantiems krikščionims.

Kalbant apie chronologinį veiksnį, atsižvelgtina, kad laiko tėkmėje kito pati samprata apie Kryžiaus karus, o skirtinguose regionuose Kryžiaus karų judėjimas prasidėjo ne vienu ir tuo pačiu metu. Antai nepaisant Antrojo kryžiaus žygio metu vykusios karinės kampanijos į Paelbio slavų žemes, Baltijos regiono rytinėje pakrantėje, istorinėse Livonijos (dabartinės Latvijos ir Estijos teritorijos) Lietuvos ir prūsų genčių žemėse Kryžiaus karų judėjimas prasidėjo XII–XIII a. sandūroje (istorikai iki šiol nesutaria dėl tikslesnės datos). Tuo metu kryžiaus žygiai prieš suomių, manoma, prasidėjo anksčiau, kai švedų karalius Erikas, lydimas būsimo pirmojo Turku (Abo) vyskupo šv. Henriko, 1150 m. įsiveržė į šį kraštą. Skirtinguose regionuose skirtingas ir Kryžiaus karų epochos pabaigos laikas. Bet kuriuo atveju reikėtų sutikti, kad yra skirtumas tarp Pirmojo kryžiaus žygio, kai dar tik klostėsi kryžininkų indulgencijų suteikimo sistema, ir kryžiaus žygių į Baltijos regioną, kai jau

¹ ACHTERBERG, H. *Interpretatio Christiana. Verkleidete Glaubensgestalten der Germanen auf deutschem Boden*, Leipzig, 1930, S. 87. Plg. šiuolaikinių misijų skirstymą – STRZELCZYK, J. Niektóre problemy christianizacji Europy wczesnośredniowiecznej. In *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane profesor Jadwidze Kryżaniakowej*. Red. J. STRZELCZYK, J. DOBOSZ. Poznań, 2000, s. 73–75.

buvo susiklosčiusi minėta sistema, o pamokslininkai ir viduramžių autoriai kryžiaus karų ideologines nuostatas pateikė pagal jau nusistovėjusias klišes arba, kitaip tariant, – literatūrinius topus. Kaip tik religiška motyvuotas Kryžiaus karų nuostatas matome tokiose kronikose kaip Henriko Latvio (XIII a.) ir Petro Dusburgiečio (XIV a.).

Ideologinis Kryžiaus karų judėjimo veiksnys tyrinėtojams yra pats įdomiausias ir problemiškausias. Pabrėžtina, kad ideologinės Kryžiaus karų nuostatos, viena vertus, buvo lyg ir vienodos, kita vertus, vis dėlto skirtingos. Vienodumas pastebimas konstruojant Kryžiaus karų būtinybės, pagrįstumo ir legalizavimo regimybę: sutariama, kad čia didelį vaidmenį atliko gynybinio karo motyvas, kai kryžininkai buvo pakylėti iki Bažnyčios gynėjų, teisingų keršytojų už Dievo kančias, teisingumo siekiančių asmenų. Tokia pat ideologija, pagrindžianti Kryžiaus karus, matyti visuose trijuose Kryžiaus karų veiklos arealuose: Šv. Žemėje, Iberijos pusiasalyje ir Baltijos jūros regiono pietrytinėje pakrantėje. Tačiau reikėtų suvokti ir tai, kad asmenys, prieš kuriuos buvo nukreipti Kryžiaus karai, vis dėlto buvo skirtingi. Antai Šv. Žemėje susidurta su musulmonais. Nors viduramžių raštijoje jie suvokti kaip netikri krikščionys arba eretikai, arba net pagonys (netikintieji)², nebuvo galima, net ir remiantis kanonų teise, taip lengvai sužaisti pagonių-apostatų korta. Tuo metu prie Baltijos jūros kryžininkai susidūrė su „tikraisiais“ pagonimis ir „tikraisiais“ apostatais. Kalbėdami apie pastaruosius, viduramžių kanonistai iš tiesų galėjo taikyti šventojo ir / arba teisingo karo kategorijas, nes atkritimas nuo krikščionybės apostatų neatpalaiduodavo nuo paties krikšto, todėl juos, remiantis garsiaisiais žodžiais *compellere intrare (varu atvaryti)*³, buvo galima grąžinti į Viešpaties avidę. Tuo metu musulmonams tiesiogiai taikyti *compellere intrare* buvo neįmanoma: juk jie dar nebuvo privesti prie krikšto ir nuo jo nebuvo atkritę. Jau vien šis faktas rodo, kad nepaisant išoriškai panašaus ideologinio Kryžiaus karų pagrindimo, skirtinguose Kryžiaus karų judėjimo geografiniuose arealuose ieškoti papildomi ideologiniai saugikliai, leidžiantys geriau pagrįsti Kryžiaus žygių būtinybę.

Kaip tik didžiausias dėmesys ideologiniam Kryžiaus karų veiksmui skirtas naujausiame mokslinių straipsnių rinkinyje „*Schwertmission. Gewalt und Christianisierung im Mittelalter*“ („*Kalavijo misijos. Prievarta ir christianizacija viduramžiuose*“). Straipsnių rinkinys pasirodė 2013 m. vasario mėn. Paderborno muziejuje vykusios mokslinės konferencijos „Kalavijo misijos“ metu perskaitytų pranešimų pagrindu. Konferenciją organizavo Tarpdisciplininių viduramžių mokslinių tyrimų institutas prie Paderborno universiteto (*Institut zur interdisziplinären Erforschung de Mittelalters der Universität Paderborn – IEMAN*) ir Vesfalijos–Lipės regiono Imperatoriškųjų rūmų muziejus (*Museum in der Kaiserpfalz*). Straipsnių rinkinyje iš viso pristatyti aštuoni moksliniai darbai (neskaitant darbus pristatančio įvado).

Straipsnių rinkinį sudaro Hermanno Kampo parašytas išsamus įvadas, aštuonios mokslo studijos, literatūros sąrašas, vardų ir geografinių vietovių rodyklės. Kiekvienas straipsnis papildytas žemėlapiu su straipsnyje minimais geografiniais vardais. Du straipsniai tiesiogiai siejasi su prūsų nukariavimu ir mėginimu nukariauti Lietuvą, nors ir kituose straipsniuose galima pastebėti kryžiaus žygių prieš prūsus atgarsių. Straipsnių rinkinio jungiamoji gija – vadinamosios Kalavijo misijos, stengiantis visapusiškai išnagrinėti pagrindinį klausimą: kodėl ir kaip atsirado prieštaravimas tarp Bažnyčios deklaruotos misijų teorijos (taikaus apaštalavimo) ir misijų praktikos (prievartinių misijų). Straipsniuose nagrinėjant Kryžiaus karų ir prievartos prigimtį, natūraliai kilo ir kitų klausimų apie prievartos ir Kryžiaus karų santykį.

Jau įvade H. Kampas parodė, kad į prievartą galima žvelgti trejopai: kaip į valstybę stabilizuojantį veiksni (vok. *Mission als Form der Herrschaftsstabilisierung*), kaip smurtą pateisinančią priemonę (vok. *Die Rechtfertigung der Gewalt zu Missionszwecken*) ir kaip religinio uolumo

² Apie musulmonų įvaizdį Kryžiaus karų epochoje plačiau – TOLAN, J. V. *Saracens. Islam in the Medieval European imagination*. Columbia University Press, 2002, p. 71–213.

³ Žodžiai paimti iš Evangelijos pagal Luką (Lk 14: 12–24).

veiksma, kai prievarta suvokta kaip kraujo praliejimas Dievo vardu (vok. *Blutvergießen im Namen Gottes*). Pastaruoju atveju susiduriama su tam tikru religiniu išgyvenimu, kai smurtas suvoktas kaip auka Dievui (apie tai straipsnyje rašė danų tyrinėtojas Kurtas Villadsas Jensenas). Kitas žymus Kryžiaus karų tyrinėtojas Jonathanas Riley-Smithas Kryžiaus karus įvardijo kaip meilės aktą Dievui, taip nurodydamas Kryžiaus karų entuziazmo ir religinio uolumo priežastis⁴. Naujausioje mokslinėje literatūroje paminėtinas Susannos A. Throop tyrimas, kuriame autorė nagrinėjo dieviško keršto motyvą pagrindžiant Kryžiaus karų ideologiją⁵.

Pirmajam straipsnių blokui H. Kampas priskyrė kelis straipsnius. Pirmasis iš jų – Matthiaso Becherio straipsnis „*Pamokslininkas geležiniu liežuviu. Saksų pajungimas ir christianizacija Karolio Didžiojo laikais*“ (vok. „*Der Prediger mit eiserner Zunge. Die Unterwerfung und Christianisierung der Sachsen durch Karl den Großen*“) (p. 23–52). M. Becheris konstatuoja, kad kronikininkai, aprašę Karolio karus su saksais, pirmiausia iškelė pragmatines šio karo priežastis ir tik vėliau, greičiausiai dėl kronikų perrašinėtojų, atsiranda Karolio, kaip misijų į saksų žemes organizatoriaus ir tikėjimo skleidėjo, paveikslas. Vykstant kryžiaus žygiams į Levantą, neatsitiktinai Karolis Didysis buvo paskelbtas ir pirmuoju kryžininku, o patį frankų valdovą buvo bandyta net kanonizuoti. Išties reikėtų sutikti, kad kronikininkai, būdami dvasininkais, kare su saksais visada norėjo pabrėžti misijų svarbą. Tyrinėtojo pabrėžtas Karolingų siekis užvaldyti saksų žemes motyvuojant neištikimybe frankų karaliui, ko gero, aiškiai nurodo tas aplinkybes, dėl kurių vyko pats karas. Alternatyvą „mirtis, arba krikštas“, aptinkamą Einhardo Analuose (*Annales qui dicuntur Einhardi*), M. Becheris laiko vėlesniu intarpu, nes tokios alternatyvos buvimo neįrodo jokie kiti šaltiniai. Kita vertus, reikėtų suvokti, kad krikščionybės priėmimas kartu reiškė ir krikštytojų politinės valios priėmimą. Šiuo atveju saksų pažadas pasiduoti Karoliui ir priimti krikščionybę yra, anot autoriaus, to paties medalio dvi pusės: (vok.) „*Damit wurden Eroberung und Mission zu den beiden Seiten der gleichen Medaille*“ (p. 52). Čia tik galime pridėti, kad šios pusės pastebimos ir vėlesniais laikais, t. y. XI–XIII a. vykdant Paelbio slavų, Suomijos, Livonijos ir prūsų žemių užkariavimą.

Karoliui Didžiajam saksai buvo politiniai objektai, bet ne savarankiški subjektai, kurie patys spręstų krikšto priėmimo klausimą. Kaip tik tokiu politiniu subjektu, ką parodo Felixo Biermanno straipsnis „*Itikinimas ir prievarta Lenkijos christianizacijoje valdant pirmiesiems Piastams*“ (vok. „*Überzeugung und Zwang bei der Christianisierung Polens unter den ersten Piasten*“) buvo Piastų Lenkija X a. pab. – XI a. (p. 67–91). Dėl šios priežasties prievarta, kurią naudojo Karolis prieš saksus, ir prievarta, kurią demonstravo pirmieji Piastai savo pavaldinių atžvilgiu, socialine ir politine kilme buvo skirtingo pobūdžio. Ar prievarta, naudota pirmųjų Piastų, kaip teigė F. Biermannas, suvaidino net didesnę vaidmenį nei kituose kraštuose – diskutuotina. Kliautis vokiečių kronikininko Titmaro Merserburgiečio pasažu apie Boleslovą Narsųjį, bedaužantį dantis tiems, kurie gavėnios metu valgė mėsą, taip pat rizikinga. Čia reikalą turime su tam tikromis viduramžių autorių literatūrinėmis klišėmis, kai nemėgstami herojai buvo vaizduojami juodomis spalvomis, kaip „netašyti barbarai“, juos priešpriešinant teigiamiems herojams⁶.

⁴ Plačiau – RILEY-SMITH, J. Crusading as an Act of Love. In *The Crusades. The Essential Readings*. Ed. T. F. MADDEN. Blackwell Publishing, 2002, p. 32–50.

⁵ THROOP, S. A. *Crusading as an Act of Vengeance 1095–1216*. Burlington, 2011.

⁶ Plg. atliktą lenkų kunigaikščių ir kariauninkų pateikimo lenkų ir Kijevo Rusios kronikose tyrimą – ŻMUDZKI, P. *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*. Wrocław, 2009, s. 19–22. Antai Boleslovas Narsusis, taip neigiamai charakterizuotas Titmaro Merserburgiečio, lenkų kronikininko Galo Anonimo vaizduojamas kaip Dievo valią vykstantis valdovas, turįs Dovydo, Aleksandro Makedoniečio ir kitų geram, išmintingam valdovui ir doram krikščioniui pritinkančių savybių. *Ibid.*, p. 27–31.

Kitas to paties bloko straipsnis „*Bažnyčios organizavimas ar maištas: Sorbų, Elbų ir rytų slavų christianizacija Otonų-Salijų laikais*“ (vok. „*Kirchenorganisation oder Aufstand: Die Christianisierung von Sorben, Elb- und Ostseeslawen in Ottonen- und Salierzeit*“), kurio autorius yra Matthiasas Hardtas, mus perkelia į X–XI a. Paelbio slavų regioną (p. 53–66). Savo tyrime M. Hardtas parodė, kad vyskupijų centrai ir bažnyčios dažniausiai buvo steigiamos saksų užkariautuose Paelbio slavų centruose. Tiesa, mintis nėra nauja historiografijoje, o pats procesas neretai siejamas ir su Otonų-Salijų laikų *Reichskirchensystem* kūrimu⁷. Iš čia autoriaus išvada apie užkariavimų ir misijų vienvovę. Kiti tyrinėtojai, apibūdinantys bažnyčių steigimo ribotoje erdvėje procesą, kuris dažniausiai apimdavo vietas kunigaikščio valdžios galimybės, jį įvardija *taškinė christianizacija*. Šiuo atveju, atrodo, panašus procesas, kokį matome Otonų-Salijų laikų Paelbio slavų žemėse, buvo ir kituose, gretimuose kraštuose – Čekijoje, Lenkijoje, Danijoje, Norvegijoje, Švedijoje⁸. Ten taip pat iš pradžių vyko *taškinė* christianizacija, kuri, kaip teigiama, dar nebuvo nusileidusi iki likusių valdovo arba diduomenės pavaldinių lygio. Svarbu ir tai, kad minėtuose kraštuose pirmosios bažnyčios taip pat steigtos kariniuose-administraciniuose centruose (jau minėtas F. Biermanno straipsnis, skirtas pirmųjų Piastų valstybės christianizacijai, kaip tik tai puikiai iliustruoja). Tai konstatuojant, vis dėlto tenka pripažinti, kad skirtumas tarp Paelbio slavų *taškinės* christianizacijos ir minėtų kitų kraštų, buvo tas, kad Paelbio slavų *taškinė* christianizacija apėmė ne tik vietas kunigaikščių pilis, tačiau ir užkariautojų įsteigtus karinius forpostus. Užkariautojams šie forpostai neabejotinai buvo svarbesni už vietas slavų kunigaikščio rezidencijas. Tai, beje, parodė Antrojo kryžiaus žygio metu vykę įvykiai prie Ščecino ir Dobino pilių, kurios buvo valdomos vietos slavų kunigaikščių.

Reikėtų pritarti išsakytai minčiai, kad Paelbio slavų užkariavimo modelis vėliau buvo taikomas Vokiečių ordinui nukariaujant prūsų gentis. Apie tai kaip tik savo straipsnyje „*Vokiečių ordinas, Kumanai ir Prūsai*“ (vok. „*Der Deutsche Orden, die Kumanen und die Prussen*“) rašo Jürgenas Sarnowsky (p. 159–179). Kita vertus, historiografijoje pastebėta, kad Vokiečių ordinas tokį užkariavimo modelį galėjo „atsinešti“ ir iš Šv. Žemės, kur ir buvo įkurtas. Dar nežlugus Jeruzalės karalystei, o ir XIII a., t. y. po jos žlugimo, krikščionys stengėsi savo rankose išlaikyti svarbius karinius-administracinius-prekybinius centrus, o esant galimybei stengtasi užimti kitus įtvirtinimus, siekiant teritorinės (kartu ir religinės) kontrolės. Kaip tik tokie įkurti centrai Paelbio slavų ir prūsų žemėse pirmiausia atlikdavo karinę-administracinę funkciją. Tai rodo ir faktas, kad prūsų žemėse Vokiečių ordinas steigė komtūrijas, o ne balijas arba komendas, kaip buvo kituose Europos kraštuose.

Tai, kad tokiuose centruose buvo steigiamos bažnytinės institucijos, buvo simptomatiška: dar nuo Karolio Didžiojo laikų paklusimas valdovui suvoktas kaip paklusimas ir krikščionių tikėjimui. Dėl šios priežasties Paelbio slavų sukilimai pirmiausia buvo nukreipti ne tiek prieš patį krikščionių tikėjimą kaip tokį, kiek prieš saksų valdžią. Tą, beje, pabrėžė ir XI–XII a. kronikininkai, kaltindami saksus valdžios ir turtų goduliu (apie tai plačiau savo straipsnyje rašė M. Hardtas). Tą patį reikėtų pasakyti apie prūsų sukilimus prieš Vokiečių ordiną: po pirmojo sukilimo pasirašyta prūsų diduomenės kapituliacija Christburgo pilyje, dalyvaujant popiežiaus legatui, kaip tik parodo ryšį

⁷ Plačiau – LOTTER, F. The Crusading Idea and the Conquest of the Region East of the Elbe. In *Medieval frontier societies*. Ed. R. BARTLETT, A. MAC KAY. Oxford, 1989, p. 270–271; REUTER, T. The “imperial Church System” of Ottonian and Salian Rulers: a Reconsideration. *Journal of Ecclesiastical History*, 1982, vol. 33, no. 3, p. 347–374. Plg. sąsajas tarp vokiškosios bažnytinės sistemos ir sistemos, įdiegtos Lenkijoje – PAUK, M. R., WÓLKIEWICZ, E. „Ministri enim altaris ministri curie facti sun“. Ottońsko-salicki „system“ Kościoła Rzeszy i jego oddziaływanie w Europie Środkowej XI–XII wieku. In *Kościół w monarchiach Przemyslidów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 21–24 września 2006 roku*. Red. J. DOBOSZA. Poznań, 2009, s. 105–136.

⁸ Žr. minėtiems kraštams skirtas studijas straipsnių rinkinyje – *Christianization and the rise of christian monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus c. 900–1200*. Ed. N. BEREND. Cambridge, 2007.

tarp paklusimo Vokiečių ordinui ir paklusimo krikščionių tikėjimui. Sutarties preambulėje pasakyti žodžiai „*nulli alii essent quam soli Christo et obedientie ecclesie Romane subjecti*“ („niekieno kito neklausys, kaip tik vieno Kristaus ir Romos Bažnyčios“) mūsų neturėtų suklaidinti, nes pats Vokiečių ordinas Apaštalo Sosto akyse buvo traktuojamas kaip vasalas. Taigi, sutarties preambulė kalba apie Apaštalo Sosto vasalų ginčą, tačiau šie vasalai (Vokiečių ordinas ir prūsų diduomenė) buvo nelygiaverčiai. Beveik du trečdaliai sutarties buvo skirta prūsų diduomenės materialinei gerovei užtikrinti, taigi, prūsų diduomenės socialinėms garantijoms, o tik paskui prabilta apie bažnyčių vietos diduomenės centruose statybą ir aprūpinimą. Apie politines teises čia net nekalbėta.

J. Sarnowsky savo straipsnyje pagrįstai kėlė prūsų „vidinės krikščionybės gilumo“ klausimą. Išties reikėtų sutikti su istoriografijoje aptinkama nuomone, kad prūsų elitas (tiksliau – jo didesnioji dalis), saugodamas savo socialines teises, ganėtinai greitai perėmė krikščioniškąjį gyvenimo būdą ir kaip, beje, Pabelbio slavų elitas pabandė prisitaikyti prie naujų realijų. Tačiau kaip buvo su prastuomene – iš tiesų nėra aišku. Nors archeologiniai duomenys sako, kad kaip tik XIII a. fiksuojama negrįžtama laidojimo papročių kaita nuo kremacijos prie inhumacijos, tai negali būti vienintelis krikščionybės gilumo rodiklis. Tačiau pasikliauti vėlyvais šaltiniais, kaip Luko Davido, Simono Grunau kronikomis, ką darė J. Sarnowsky, norėdamas parodyti prūsų paviršutinišką susipažinimą su krikščionybe, taip pat negalime. Atsižvelgtina, kad pagonybė viduramžiais ir renesanso epochoje (dažniausiai) buvo aprašoma remiantis *interpretatio Christiana* modeliu ir taip, kaip reikalavo *silvencens ydolatria* aprašymo kanonai¹⁰. Todėl tokie aprašymai negali padėti išspręsti prūsų krikščioniško „gilumo“ klausimo.

J. Sarnowsky savo straipsnyje taip pat teigė, kad kalavijo misijos prūsų žemėse baigėsi tik Reformacijos pradžioje: (vok.) „*Die Schwertmission wurde in dieser Perspektive erst durch die intensive Zuwendung zu den Prußen in der Reformationszeit vollendet*“ (p. 179). Tokiai nuomonei iš esmės reikėtų pritarti, nes tuomet neliko ir pačios Vokiečių ordino valstybės Prūsijoje, o įsigalėjusi Liuteronų bažnyčia krašte nevykdė jokių specialių misijų, nors geresniam krikščioniškų tiesų (tokių, kokias suprato reformatai) suvokimui, taigi žmonių katechizacijai, buvo skiriamas nemenkas dėmesys. Atsižvelgtina, kad Prūsijoje susiformavusi valstybinė Evangelikų liuteronų bažnyčia ne mažiau griežtomis priemonėmis diegė naująjį tikėjimą, o vėliau (XVII–XVIII a.) griežtai ir smulkmeniškai reglamentavo žmonių religinį ir viešąjį gyvenimą, nesibodėdama ir kūno bausmių. Taigi valstybiniu lygiu reglamentuojant religinę praktiką, socialinės prievartos nebuvo atsisakyta ir vėliau. Kita vertus, istoriografijoje nėra atsakytas fundamentalus klausimas – kada baigėsi prūsų krikščioninimo etapas ir kada prasidėjo prūsų krikščionėjimo (vadinamosios „vidinės“ christianizacijos) etapas.

Antrąjį rinkinio bloką sudaro straipsniai, nagrinėjantys prievartos pateisinimą misijų tikslais. Čia susiduriame su teologiniu ir teisiniu prievartos ir Kryžiaus karų, kaip prievartos formos, pateisinimu. Davidas Crispinas straipsnyje „*Krikščionių išvyravimas nuo jūrų iki jūrų. Užkariavimai, prievarta ir misijos pirmųjų Kryžiaus žygių metu*“ (vok. „*Herrschaft Christi von Meer zu Meer. Eroberung, Gewalt und Mission im Rahmen der frühen Kreuzzüge*“), remdamasis viduramžių kronikose aptinkamais šykščiais musulmonų atsivertimo į krikščionybę atvejais, pabandė nustatyti Kryžiaus karų ir misijų santykį Šv. Žemėje (p. 93–113). Kad būta atsivertimų iš islamo į krikščionybę, ko gero, neverta abejoti (tokių atvejų būta Iberijos pusiasalyje, normanų valdomoje Sicilijos karalystėje ir kt.). Tačiau iš autoriaus pateiktų pavyzdžių, aptinkamų Viljamo iš Tryro, Alberto iš Acheno ir kitose kronikose, aiškėja, kad ir Šv. Žemėje, net ir vykstant kryžiaus žygiui, kronikininkų (dažniausiai – dvasininkų) teigimu, reikalauta nuoširdaus įtikėjimo. Kronikininkai reiškė

⁹ *Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung*, Bd. 1. Hrsg. v. R. PHILIPPI, K. P. WÖLKY. Königsberg, 1882, Nr. 218.

¹⁰ BRAUER, M. *Die Entdeckung des „Heidentums“ in Preußen. Die Prußen in den Reformdiskursen des Spätmittelalters und der Reformation*. Berlin, 2011, S. 55–83.

abejones dėl nenuoširdaus, iš išskaičiavimo priimto krikšto. Todėl kiek keistai skamba autoriaus mintis, kad misijų propagavimas, kaip alternatyva Kryžiaus karams, buvo susijęs su Kryžiaus karų kritika, kuri pasireiškė vėlyvesniame Kryžiaus karų judėjime, t. y. jau po XII a. vid. Neatmestina, kad Kryžiaus karų kritika lėmė aktyvesnes misijas, tačiau Alberto iš Acheno kronika, aprašanti Pirmąjį kryžiaus žygį ir kritikuojanči, kaip parodė pats D. Crispinas, prievartinių misijų naudojimą, kaip tik buvo parašyta XII a. pirmojoje pusėje, taigi tuomet, kai dar nebuvo Kryžiaus karų kritikos, o Pirmojo kryžiaus žygio iškovojimai buvo labiausiai apčiuopiami ir iškovojimais labiau džiaugiamasi kaip niekada vėliau.

Su autoriaus išvada, kad taikios misijos Šv. Žemėje buvo antraeilės (svarbiausia – atkariauti tai, kas, krikščionių manymu, jiems priklausė, t. y. Šv. Žemę), galbūt galima ir sutikti. Tačiau ją pagrįsti arba atmesti yra tuo sunkiau, kad autoriaus minėtoje popiežiaus Urbono II kalboje, pasakytoje Klermone, faktiškai beveik nesama jokių užuominų apie kryžininkams suteikiamus įgaliojimus vykdyti krikščioniškas misijas, o ir kronikose minimi musulmonų atsivertimo faktai yra labai šykštūs. Kita vertus, ir pati popiežiaus kalba buvo užrašyta vėliau, nei buvo pasakyta, ir tai reikia turėti omenyje, pristatant Kryžiaus karų motyvus XI a. pab.

Antrajam straipsnių blokui reikėtų priskirti ir paties H. Kampo straipsnį „*Vendų kryžiaus žygis*“ (vok. „*Der Wendenkreuzzug*“) (p. 115–138). Autorius bandė pagrįsti nuomonę, kad būtent Vendų kryžiaus žygyje pirmą kartą bandyta karo žygio idėją sujungti su Vendų konversijos tikslu. Tiesa, ir ši mintis istoriografijoje nėra nauja¹¹, tačiau autorius per daug suradikalina šv. Bernardo Klerviečio pateiktą alternatyvą „mirtis arba krikštas“. Čia iškyla Bernardo Klerviečio pasakytų garsiųjų žodžių (lot.) „*donec, auxiliante Deo, aut ritus ipse, aut natio deleatur*“ (kol su Dievo pagalba arba apeigos, arba tauta bus sunaikinta)“ ir (lot.) „*et ad delendas penitus, aut certe convertendas nationes illas signum salutare suscipere*“ (kad būtų visiškai sunaikintos arba atverstos gentys amžiams) reikšmė.

Istoriografijoje dėl vadinamosios Bernardo alternatyvos („mirtis arba krikštas“) yra daug diskusijų. Dalis istoriografijos laikosi nuomonės, kad cistersų abatas, sakydamas šiuos žodžius, turėjo omenyje ne fizinį pagonių išnaikinimą, bet pagoniškų papročių išnaikinimą. H. Kampas laikosi nuomonės, kad Bernardas kalbėjo apie kovą iki konversijos (siekiant konversijos), o ne apie kovą už konversiją (vok. „*Für Bernhard geht es um ein Kämpfen bis zur Bekehrung, nicht um ein Kämpfen, um zu bekehren*“) (p. 132). Tokiai H. Kampo minčiai savo straipsnyje pritarė ir K. V. Jensenas (p. 150). Vertinant Bernardo žodžius ir jų interpretaciją šiuolaikinėje istoriografijoje, kyla klausimas, apie kokią konversiją apskritai kalbėjo Bernardas, jeigu siekta fiziškai išnaikinti pagonis? Svarbu pabrėžti tai, kad Bernardas Klervietis, aktyviai pamokslaudamas katarų erezijos apimtoje Pietų Prancūzijoje (1145 m. Oksitanijoje, vos pora metų prieš Vendų kryžiaus žygį), nekėlė jokios „mirtis arba krikštas“ alternatyvos. Alternatyvos, beje, nematome ir ne mažiau garsiaime tamplieriams skirtame veikle *De laude novae militiae*, datuojamame 1128–1136 m. (matome aiškią kovos su musulmonais siekiamybę, bet ne minėtą alternatyvą). Taip pat dar viename veikle – *De consideratione*, parašytame cistersų abato greičiausiai tuoj po įvykusio Vendų kryžiaus žygio, dar kartą išsakoma taikaus apaštalavimo mintis. Šie faktai rodo, kad Bernardo alternatyvoje matyti tik pagonių fizinį sunaikinimą nebūtų teisinga, kad čia vis dėlto turimas omenyje pagoniškų apeigų, o ne pačių pagonių kaip tokių išnaikinimas.

¹¹ Antai vokiečių tyrinėtoja Margret Bünding-Naujoks dar 1940 m. teigė, kad Vendų kryžiaus žygio metu užkariavimai buvo susieti su prievartinėmis misijomis, tačiau galiausiai politiniai saksų kunigaikščių siekiai paėmė viršų, t. y. patiems kryžininkams esą pritrūko kryžiaus žygių „dvasios“: BÜNDING-NAUJOKS, M. *Das Imperium Christianum und deutschen Ostkrieges vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert*. [Repr.] In *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der Deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. Hrsg. v. H. BEUMANN. Darmstadt, 1963, S. 101, 107–108.

Antrajam straipsnių blokui H. Kampas priskyre ir Katrin Bourrée straipsnį „*Prievarta prieš atsivertėlius? Vokiečių ordino ir Lenkijos-Lietuvos konfliktas 1386 m.*“ (vok. „*Gewalt gegen Bekehrte? Der Konflikt des Deutschen Ordens mit Polen-Litauen nach 1386*“), kuriame analizuojama ta Vokiečių ordino „Senosios Didžiųjų magistrų kronikos“ dalis, kur buvo kalbama apie neva netikrą Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos-Vladislovo II ir jo aplinkos žmonių (įskaitant ir kunigaikštį Aleksandrą-Vytautą) krikštą (p. 181–204). Nėra abejonių, kad toks Vokiečių ordino pieštas Jogailos įvaizdis turėjo pagrįsti vykdomo karo su Lenkijos-Lietuvos valstybe teisėtumą. Kita vertus, daugelis Vidurio Europos monarchų konvertitų neišvengė tam tikro neigiamo įvaizdžio. Taip atsitiko su Lenkijos kunigaikščiu Boleslovu Narsiuoju (apie ką jau buvo užsiminta), Vengrijos pirmuoju karaliumi Steponu ir daugeliu kitų valdovų. Paminėtinas ir Mindaugo kaip pagonio ir / arba apostato vaizdinys Eiliuotojoje Livonijos kronikoje bei Haličo-Volynės metraštyje. Tačiau tarp minėtų vertinimų būta tam tikrų skirtumų: Boleslovui Narsiajam, Steponui buvo prikišama ne tiek pati pagonybė, kiek storžieviškas ir „barbariškas“ krikščioniškų tiesų suvokimas, nesiekiant pagrįsti kryžiaus žygių. Tuo metu Jogaila (kaip savo laiku ir Mindaugas) kaltintas išpažįstantis pagonybę, siekiant diskredituoti jo vestuvių su Lenkijos sosto paveldėtoja Jadvyga ir tapimo Lenkijos karaliumi teisėtumą bei pagrįsti kryžiaus žygių į Lietuvą teisėtumą. Tokiu būdu Vokiečių ordino ideologai grindė ir prievartos prieš „netikus“ krikščionis būtinybę.

Trečiajam straipsnių blokui ryškiausiai atstovauja K. V. Jenseno straipsnis „*Paaukok Viešpačiui kraujo auką. Prievarta ir misijos XII–XIII a. danų Rytų ekspansijoje*“ (vok. „*Bring dem Herrn einblutiges Opfer. Gewalt und Mission in der dänischen Ostsee-Expansion des 12. Und 13. Jahrhunderts*“ (p. 139–157). Autorius, remdamasis Sakso Gramatiko ir Henriko Latvio kronikomis, aiškino, kaip kerštas, gimdantis prievartą, šiose kronikose virto šventu uolumu ir šventu kerštu. Kadangi kryžiaus žygiai, anot autoriaus, buvo *imitatio Christi*, tai nenuostabu, kad viduramžių retorikoje kryžininkai vaizduoti kaip kankiniai, kovojantys už Dievą ir krikščionių religiją. Taigi smurtas, plėšimai ir karas suvoktas kaip auka Dievui. Nors viduramžių autoriai (tokie kaip Henrikas Latvis arba Petras Dusburgietis) ir naudojo keršijančio Dievo ir keršytojų Dievo vardu metaforas, ar jos teologų tikrai buvo kildinamos iš Laiško Romiečiams (Rom 12: 19), kaip nurodo autorius, nelabai aišku. Iš tiesų, reikėtų žiūrėti ne tik į minėtą eilutę, bet ir į visą pastraipą, kurioje ir aiškėja kontekstas. 17-oji eilutė skelbė: „*Niekam neatmokėkite piktu už pikta*“ (Rom 12: 17). 18-oji eilutė neutrali, raginanti gyventi taikiai su visais žmonėmis. Ir po šių žodžių eina 19-oji eilutė apie tai, kad kerštą žmonės turi palikti Dievo rūstybei: „*Nekeršykite patys, mylimieji, bet palikite tai Dievo rūstybei*“ (Rom 12: 19). O 20-oji eilutė skelbė: „*Verčiau, jei tavo priešininkas alksta, pavalgydink jį, jei trokšta, pagirdyk jį [...]*“ (Rom 12: 20). Akivaizdu, kad čia kalbama apie gerumą, kuriuo galima nugalėti priešininką, o tai yra Naujojo Testamento Dievo bendro plano išganyti žmonės dalis.

Tai, kad viduramžių autoriai iš tiesų vartojo keršto retoriką, parodo viena: remtasi ne Naujojo Testamento požiūriu į priešininkus, o Senojo Testamento kategorijomis. Tai, beje, byloja ir Christopho T. Maierio atliktas tyrimas¹². Numanu, kad keršijančio Dievo, kokį matome Senojo Testamento siužetuose, labiau reikėjo ne teologams, o paprastiesiems kryžininkams, į kuriuos pamokslininkai ir kronikininkai apeliuodavo, pritaikydami jiems suprantamas raiškos formas. Atsižvelgtina į tai, kad vadinamasis teologinis Kryžiaus karų pagrindimas istorikų pateikiamas dažniausiai remiantis kronikomis, taigi faktiškai remiamasi ne tiek pačių viduramžių teologų suvokimu¹³, o kronikininkų supratimu, kaip teologiją galima panaudoti grindžiant Kryžiaus karų teisėtumą, o tai nėra vienas ir tas pats.

¹² MAIER, C. T. *Preaching the Crusades. Medicant Friars and the Cross in the Thirteenth century*. Cambridge, 2006.

¹³ Plg. RILEY-SMITH, J. *The First Crusade and the Idea of Crusading*. London-New York, 2003, p. 135–155.

Pabaigoje norisi pasidalyti bendro pobūdžio pastaba dėl Kryžiaus karų ir krikščioniškųjų misijų santykio. Straipsnių rinkinyje dažnai nuskambėdavo mintis, kad kryžiaus žygiai buvo tam tikra prievartinių misijų forma. Jeigu kryžiaus žygius suvoksime kaip *kitaip* vykdomą *compellere intrare*, vis dėlto lieka iki galo neaiškus kryžininkų ir karinių ordinių vaidmuo prievartinėse misijose. 1204 m. spalio 12 d. bulėje popiežius Inocentas III labai aiškiai įvardijo, kokia numatoma kryžininkų funkcija kryžiaus žygyje į Livoniją ir kam patikimas Livonijos christianizacijos darbas: „*mūsų brolis Al[bertas]* (t. y. Rygos vyskupas – M. Š.), *jų vyskupas, [...] pasistengė sutvarkyti tris dvasinius ordinus, būtent vienuolių cistersų ir reguliariųjų kanauninkų, kurie [...] dvasiniais ginklais kovotų su žemės žvėrimis ir tikinčiųjų pasauliečių, kurie, vilkėdami tamplierių abitus* (kalbama apie Kalavijuočių ordiną – M. Š.), *vyriškai ir tvirtai priešintųsi laukiniams, puolantiems naujųjų krikščionių tikėjimo atžalyną*“¹⁴. Ir toliau bulėje išskiriami kryžininkai dvasininkai (*sacerdotes et clericos*) ir kryžininkai pasauliečiai (*nihilominus laicos*), kurie taip pat turėjo vykdyti aukščiau nurodytas funkcijas. Taigi dvasiniais ginklais apsiginklavę pamokslauti Livonijoje turėjo dvasininkai, tuo metu kryžininkams ir Kalavijuočių ordinui pavesta gynybinė funkcija, tačiau ne vykdyti misijas. Tokiu atveju Kryžiaus karai turėtų būti traktuojami kaip karo, o ne misijų dalis. Minėtame J. Sarnowsky straipsnyje teigta, kad Vokiečių ordinas vykėdęs ir užimtų kraštų (kumanų Vengrijoje ir prūsų) christianizaciją. Galbūt Vokiečių ordino kunigai ir galėjo vykdyti krikščioniškas misijas (pavieniais atvejais iš tiesų taip ir būdavo), tačiau jų pagrindinė funkcija – Vokiečių ordino narių sielovada. Todėl pranciškonai ir dominikonai pasirodė prūsų žemėse veikiau ne dėl to, kaip teigė autorius, kad trūko Vokiečių ordino kunigų prūsų christianizacijai (p. 172–173), o būtent todėl, kad christianizaciją vykėdė ne tiek pats Vokiečių ordinas, kiek jam į pagalbą siųsti dvasininkai iš gretimų bažnytinių provincijų. Tai turint omenyje klaustina, ar Vokiečių ordino kronikose pateikiamas smurtas nebus karo smurtas? Jeigu taip, keltinas kitas klausimas, ar karo prievarta buvo tapati misijose vykusiai prievartai?¹⁵ Antraip tektų aiškiai pripažinti, kad karas buvo misijų veiklos dalis.

Taigi pristatomas straipsnių rinkinys yra svarbus tolesnėms diskusijoms dėl prievartos bei Kryžiaus karų ir prievartos krikščioniškose misijose problematikai nagrinėti. Kita vertus, aptarti straipsniai rodo, kokia daugialypė ir sudėtinga yra prievartinių misijų ir Kryžiaus karų ideologinio pagrindimo problematika. Autorių mėginimas analizuoti prievartą kaip politinį, socialinį ir religinį pagrindą turintį reiškinį rodo pačios problemos daugiasluoksniškumą ir gilumą. Kai XX a. istoriografijoje į *Schwertmission* buvo žiūrima per politinę-teisinę prizmę, ją suplakant su religiniu fanatizmu, nebuvo atsižvelgta į religinius-teologinius šio reiškinio aspektus arba šie aspektai buvo pristatyti primityviai aiškinant religines šio reiškinio šaknis. Kai buvo pradėti nagrinėti šie aspektai, suvokta, kad Kryžiaus karų fenomenas sunkiai paaiškinamas neatsižvelgiant į sociokultūrinę krikščioniškos Europos aplinką. Todėl natūralu, kad aiškinimų, kaip krikščionybėje, kuri visais laikais oficialiai deklaravo tik taikias krikščioniškas misijas, XII–XIV a. atsirado prievartinės misijos, šiuo metu yra ne vienas. Prancūzų medievistas Žakas Le Goffas, kalbėdamas apie kryžiaus karų reikšmę krikščioniškajai Europai, pusiau juokais, pusiau rimtai konstatavo, kad iš Rytų parsivežtas persikas buvo bene vienintelė kryžininkų veiklos teigiama pasėkmė. Žiūrint iš mokslinio intereso pozicijų, galima konstatuoti, kad Kryžiaus karų fenomeno atskleidimas tyrinėtojiui leidžia pažvelgti ne tik į politinius, teisinius ar sociokultūrinius viduramžių visuomenės užkaborius, bet ir praskleisti mentalinius, teologinius ir viduramžių žmogaus pasaulėžiūros šyodus, suteikiant galimy-

¹⁴ *Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.* Sud. P. PAKARKKLIS, parengimas, įvadas, komentarai – E. GUDAVIČIUS, A. NIKŽENTAITIS. Vilnius, 1987, p. 30. Lotyniškas tekstas – LUB, Nr. 14.

¹⁵ Apie tai plačiau – ŠČAVINSKAS, M. Forms of Coercion in Peaceful Christian Missions. *Lithuanian Historical Studies*, vol. 16 (2011), 2012, p. 119–142.

bę suvokti, kokia sudėtinga buvo viduramžių krikščionių visuomenė. Ir ši visuomenė, kupina kontrastingų nuomonių ir suvokinių, paveldėjusi tam tikras tradicijas, atsižvelgdama į krikščioniškos religijos patirtis, turėjo grįsti santykius su *kitokiais* žmonėmis. Todėl neužtenka konstatuoti, kad ne visada krikščionių visuomenei sekėsi spręsti santykių su *kitokiais* problemas.